

Katarzyna Gelles

Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0002-3122-4889
katarzyna.gelles@uwr.edu.pl

Joanna Trajman

Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0002-6260-9140
joanna.trajman@uwr.edu.pl

***Enfant terrible* niemieckiej Lewicy. Sahra Wagenknecht i jej alternatywa dla Niemiec**

Sahra Wagenknecht należy do najbardziej wyrazistych, a przy tym kontrowersyjnych postaci na scenie politycznej Republiki Federalnej Niemiec (RFN). „Jak żadna inna fascynuje i polaryzuje, jest uwielbiana i dezaprobowana, a przy tym pozostaje swoistą zagadką”¹ – pisze jej biograf Christian Schneider. W ciągu ponad 30 lat partyjnej aktywności zyskała status ikony lewicy. Jest idealistką, a zarazem pragmatyczką, której mimo pewnej ewolucji poglądów „nie zmienił się wewnętrzny układ współrzędnych”². Umiejętnie odczytując nastroje społeczne i trafnie diagnozując potrzeby ludzi, zdobyła dużą grupę sympatyków. Natura buntowniczką, ambicje, szerokie horyzonty intelektualne i bezkompromisowość sprawiły, że ramy jej macierzystej partii Lewica (Die Linke) okazały się zbyt wąskie, zdecydowała się więc założyć własne ugrupowanie, dla którego fundamentem był powstały pod koniec września 2023 r. Sojusz Sahry Wagenknecht na rzecz Rozsądku i Sprawiedliwości (Bündnis Sahra Wagenknecht – Für Vernunft und Gerechtigkeit, BSW). Ma ono stanowić remedium na „najgorszy rząd w historii

¹ Ch. Schneider, *Sahra Wagenknecht. Die Biografie*, Campus Verlag, Frankfurt–New York 2019, s. 9.

² D. Goeßmann, *Sahra Wagenknecht. Von links bis heute*, Das Neue Berlin, Berlin 2019, s. 11.

Republiki Federalnej Niemiec” i odpowiedź na potrzeby tych obywateli, którzy „chcą innej polityki”³. Równie istotna jest możliwość ograniczenia w ten sposób znaczenia prawicowo-populistycznej Alternatywy dla Niemiec (Alternative für Deutschland, AfD), wyrastającej obecnie na drugą siłę polityczną w państwie⁴.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności Sahry Wagenknecht od początku jej kariery po utworzenie nowego ugrupowania w kontekście szans i wyzwań, jakie niesie pojawienie się takiej partii na niemieckiej scenie politycznej. Kluczowe przy tym będzie udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy ów „sojusz na rzecz rozsądku i sprawiedliwości” może stanowić rzeczywistą konkurencję dla AfD. Przedstawione zamierzenie badawcze zostanie zrealizowane głównie metodami: analizy przyczynowej, krytycznej analizy źródeł, jak i dyskursu. Analiza publikacji książkowych autorstwa Wagenknecht⁵, wywiadów, wystąpień medialnych, parlamentarnych i na forum stronnictwa pozwoli ukazać światopogląd polityczki i motywy jej zaangażowania, natomiast sondaże opinii publicznej dadzą wgląd w preferencje wyborcze Niemców, jak również potencjalne znaczenie BSW w krajobrazie partyjnym.

Młodość w NRD

Urodzoną 16 lipca 1969 r. w Jenie Sahrę Wagenknecht już od najmłodszych lat charakteryzowała odmienność. Wyróżniała się bowiem ze względu na swoją *physis* – egzotyczną urodę, odziedziczoną po pochodzącym z Iranu ojcu – co stało się przyczyną kpin i dokuczania ze strony rówieśników i doprowadziło do pewnego rodzaju izolacji młodej Sahry. Dzięki temu jednak stworzyła ona swój wewnętrzny świat myśli i uczuć, stając się świadomie outsiderką. Nie pasowała również do propagowanego przez ener-

³ *Bundespressekonferenz Bündnis Sahra Wagenknecht – Für Vernunft und Gerechtigkeit*, „You Tube. Sahra Wagenknecht” [online], 23 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.youtube.com/watch?v=4iXdEnrvGvo&ab_channel=SahraWagenknecht>.

⁴ Według sondażu ośrodka Forsa z 27 II 2024 r. AfD mogłaby liczyć na poparcie rządu 17%, a tym samym zająć drugie miejsce za CDU/CSU, która uzyskałaby 30% głosów. Partie obecnej koalicji rządzącej otrzymałyby: SPD – 14%, Sojusz 90/Zieloni – 15%, a FDP – 5%. Zob. *Wahlumfrage zur Bundestagswahl von Forsa*, „DAWUM” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://dawum.de/Bundestag/Forsa/2024-02-27/>>. W ostatnich miesiącach 2023 r. widoczny był wzrost notowań AfD do 23%. Trend ten został zahamowany w konsekwencji opublikowania przez grupę dziennikarzy śledczych Correctiv na początku stycznia 2024 r. informacji o tajnym spotkaniu prominentnych polityków Alternatywy dla Niemiec z neonazistami i biznesmenami, na którym rozmawiano o wypędzeniu z Niemiec milionów „niezasymilowanych” osób. Przyczyniło się to do masowych protestów w całych Niemczech. Zob. M. Bensmann i in., *Geheimplan gegen Deutschland*, „Correctiv” [online], 10 I 2024 [dostęp: 1 III 2024]: <<https://correctiv.org/aktuelles/neue-rechte/2024/01/10/geheimplan-remigration-vertreibung-afd-rechtsextreme-november-treffen/>>.

⁵ S. Wagenknecht, *Freiheit statt Kapitalismus. Wie wir zu mehr Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit kommen*, Eichborn Verlag, Frankfurt am Main 2011; też, *Reichtum ohne Gier. Wie wir uns vor dem Kapitalismus retten*, Campus Verlag, Frankfurt am Main–New York 2018; też, *Couragiert gegen den Strom. Über Goethe, die Macht und die Zukunft*, nachgefragt und aufgezeichnet F. Rötzer, Piper, München 2019; też, *Die Selbstgerechten. Mein Gegenprogramm – für Gemeinsinn und Zusammenhalt*, Campus Verlag, Frankfurt–New York 2021.

dowskie władze wzorca, gdyż nie angażowała się w prace społeczne czy działalność w Związku Wolnej Młodzieży Niemieckiej (Freie Deutsche Jugend, FDJ). Przez pewien czas Wagenknecht należała nawet do subkultury punkowej. Podczas obowiązkowego dwutygodniowego szkolenia wojskowego zmanifestowała swoją odrębność i niechęć wobec hierarchii. Maszerowanie równym krokiem było całkowicie sprzeczne z jej osobowością. Brak prywatności poskutkowało natomiast utratą apetytu, co zostało odebrane jako strajk głodowy i potwierdzenie jej niezdolności do kolektywnej postawy⁶.

Zachowania niekoniecznie wpisujące się w obowiązujący schemat nie były jednak przejawem niezgody Wagenknecht na system, w którym dorastała i idee będące fundamentem Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD). Wręcz przeciwnie. Poprzez pogłębioną lekturę dzieł Johanna Wolfganga Goethego, a następnie Georga Hegla i Karola Marksa stała się socjalistką z przekonania. Dostrzegając przy tym, że stosunki panujące w jej kraju nie przystawały do ideałów ruchu socjalistycznego i potrafiła to głośno wyrazić. Z tego względu uważano ją za osobę politycznie niepewną, co sprawiło, że nie została przyjęta na studia. Musiała potwierdzić swoją przydatność w kolektywie robotniczym i podjąć pracę w administracji Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie. Po trzech miesiącach zrezygnowała z zatrudnienia, aby poświęcić się indywidualnym studiom filozoficznym⁷.

Zmiany społeczno-polityczne zachodzące w NRD nie interesowały jej. Początkowo była zwolenniczką Michaiła Gorbaczowa, pokładając w nim nadzieję na reformy, które mogłyby uczynić z jej ojczyzny prawdziwie socjalistyczny kraj. Ideałem byłby porządek gospodarczy z odpowiednimi mechanizmami zapobiegającymi gromadzeniu przez niewielką grupę bogatych dużych zasobów, gdyż prowadzi to do nadużyć i zależności. Musi powstać alternatywny ład sytuujący się pomiędzy gospodarką państwową a sektorem prywatnym⁸.

Sahra Wagenknecht nie myślała o zjednoczeniu Niemiec. Państwo po drugiej stronie muru berlińskiego było dla niej obcym bytem. Nie знаła RFN i nie chciała jej poznać⁹. Świadczy o tym chociażby fakt, że w pamiętną noc z 9 na 10 listopada 1989 r. nie ruszyła – jak tysiące jej rodaków – do Berlina Zachodniego¹⁰. O upadku ernerdowskiego przywódcy Ericha Honeckera dowiedziała się z dwudniowym opóźnieniem, gdyż w czasie najbardziej turbulentnych wydarzeń w swojej ojczyźnie odcięła się od świata zewnętrznego. Obawiając się końca znanej jej rzeczywistości, zanurzyła się w książkach¹¹.

Początki kariery politycznej

Motyacją Wagenknecht do wejścia do świata polityki była chęć przeobrażenia rzeczywistości. Jak sama wskazała, to *Faust* Goethego dał jej impuls do rozmyślań na temat kwestii społecznych i stworzył na myślenie polityczne¹². Zaangażowanie w działalność

⁶ Tamże, *Couragiert...*, s. 52.

⁷ Tamże, s. 51–54.

⁸ Tamże, s. 55, 80.

⁹ Tamże, s. 54.

¹⁰ Ch. Schneider, *Sahra Wagenknecht...*, s. 92.

¹¹ D. Goßmann, *Sahra Wagenknecht...*, s. 15.

¹² S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 8, 33–34.

partyjną stanowiło konsekwencję światopoglądu ukształtowanego poprzez lekturę dzieł literackich i filozoficznych. Istotne znaczenie miało również dorastanie w państwie komunistycznym, a tym samym doświadczenia odmienne od intelektualistów marksistowskich z Europy Zachodniej¹³.

Pierwszym krokiem Sahry Wagenknecht na drodze do świata polityki było wstąpienie do Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED). Wynikało ono z obaw młodej idealistki, że socjalistyczny porządek NRD załame się i zniknie, a tym samym nie ziszczą się jej marzenia o reformach systemu. Kilka lat wcześniej jej osoba nie zostałaby raczej zaaprobowana ze względu na „aspołeczną” postawę, lecz wiosną 1989 r. każdy chętny był skwapliwie przyjmowany w szeregi ugrupowania. „Wstąpiłam do SED, kiedy oportuniści zaczęli ją już opuszczać, gdyż moją motywacją była chęć zmiany NRD” – przyznawała Wagenknecht¹⁴.

Po przemianach ustrojowych na rok wycofała się z życia politycznego, koncentrując się na studiach filozoficznych i literackich w Jenie, Berlinie i holenderskim Groningen. Zderzenie jej wyobrażeń o „kapitalistycznym Zachodzie” z realiami życia w państwie „kwitających krajobrazów” obudziło w niej chęć lepszego zrozumienia funkcjonowania gospodarki. Rozpoczęła studia ekonomiczne, których zwieńczeniem była obroniona w 2012 r. rozprawa doktorska poświęcona decyzjom oszczędnościowym w krajach rozwiniętych¹⁵. Rozważania dotyczące społecznej gospodarki rynkowej i niemieckiej polityki gospodarczej, szczególnie w czasie kryzysu finansowego strefy euro, doprowadziły ją również do stworzenia koncepcji kreatywnego socjalizmu, czyli „gospodarki rynkowej bez kapitalizmu i socjalizmu bez gospodarki planowej”¹⁶, którą najpełniej przedstawiła w książce *Wolność zamiast kapitalizmu*.

Teoretyczna krytyka istniejących warunków nie wystarczała jej, dlatego ponownie zaangażowała się w działalność partyjną w powstałej w 1990 r. PDS, sukcesorze SED¹⁷. Po wyborze na członka zarządu w grudniu 1991 r. przyjęto ją chłodno i traktowano odtąd jako „źródło problemów”. Szczególnie przewodniczący Gregor Gysi dał jej wyraźnie do zrozumienia, że to nie miejsce dla niej¹⁸. Była „ciałem obcym”, gdyż

¹³ A. Giddens, *Poza lewicą i prawicą. Przyszłość polityki radykalnej*, przeł. J. Serwański, Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 75.

¹⁴ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 64–65, 150.

¹⁵ Rozprawa zatytułowana *The Limits of Choice. Saving Decisions and Basic Needs in Developed Countries* ukazała się drukiem w 2013 r. w wydawnictwie Campus.

¹⁶ S. Wagenknecht, *Freiheit...*, s. 383.

¹⁷ W grudniu 1989 r. SED przybrała nazwę Socjalistyczna Partia Jedności Niemiec – Partia Demokratycznego Socjalizmu (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – Partei des Demokratischen Sozialismus, SED-PDS), a 4 lutego II 1990 r. skróciła ją do PDS. Od lipca 2005 r. działała jako Partia Lewicy.PDS (*Die Linkspartei.PDS*).

¹⁸ Ch. Schneider, *Sahra Wagenknecht...*, s. 97. Relacja Gysiego i Wagenknecht od samego początku była bardzo skomplikowana, oparta na rywalizacji, której towarzyszyło wiele emocji. Gregor Gysi, doktor nauk prawnych, obrońca opozycjonistów oraz wieloletni przewodniczący ugrupowania i frakcji parlamentarnej jest ikoną niemieckiej Lewicy. Jego błyskotliwość, talenty oratorskie i urok osobisty sprawiały, że należał do polityków cieszących się dużą sympatią. Sahra Wagenknecht miała opinię chłodnej i zdystansowanej, a dodatkowo wyrażała niechęć wobec ko-

ugrupowanie robiło wszystko, aby odciąć się od ernerdowskiej przeszłości. Podczas gdy PDS chciała stać się częścią krajobrazu partyjnego zjednoczonych Niemiec, młoda działaczka wykazała się bezkompromisową wiernością wobec ideałów socjalizmu i stosowaniem ich ortodoksyjnej wykładni. Prowokacyjna postawa w połączeniu z retorycznymi i analitycznymi zdolnościami stanowiła podstawę sukcesu Wagenknecht, gdyż wypełniła ona pewną intelektualną i polityczną niszę¹⁹. Zadeklarowaną komunistkę mierzył oportunizm pewnych członków partii, dla których najważniejsza była kariera polityczna. Jej zależało na obronie osiągnięć państwa wschodniemieckiego i nie myślała o tym, aby zostać zawodową polityczką²⁰. Szczególne kontrowersje wzbudziła jej ocena stalinizmu. Represje i mordy dokonywane w Związku Radzieckim pojawiały się w jej wypowiedziach jedynie na marginesie, były całkowicie pomijane lub relatywizowane²¹. Wyrażała bowiem sprzeciw wobec redukcji trzech dekad rządów Stalina do zbrodni i łamania praw człowieka²². W 2008 r. zakwestionowała budowę na cmentarzu Friedrichsfelde w Berlinie pomnika upamiętniającego ofiary stalinizmu, gdyż – jak twierdziła – wśród nich znajdowali się faszyci. Była NRD określiła jako „najbardziej pokojową i przyjazną ludziom społeczność, jaką Niemcy stworzyli w swej dotychczasowej historii”, za nieuprawnione uważała nazywanie jej dyktaturą²³. Poglądy te predestynowały ją do zaangażowania w działalność Platformy Komunistycznej²⁴, grupy wewnątrz PDS. Inspiracją do tego była nie nostalgia za utraconą ojczyzną, lecz lektura tekstów m.in. Róży Luksemburg, która wywarła duży wpływ na przekonania polityczne młodej aktywistki²⁵.

Wypowiedzi Wagenknecht pochodzące z pierwszej połowy lat 90. XX w. do dziś są wykorzystywane przez jej przeciwników politycznych, nazywających ją „stalinistką”, „czerwoną Sahrą” czy „madonną neokomunizmu”²⁶. Jak sama przyznała, jest świadoma tego, że była to „polityczna głupota” i wyraz „niedojrzałości”, lecz wyjaśniła, że wówczas miała taką potrzebę. Nie chciała stać się częścią „oportunistycznego ducha czasów”. Nie wstydzi się tego, gdyż zawsze reprezentowała te przekonania, które uważała za słuszne²⁷. Komunistycznych dogmatów i marksistowskich ideałów broniła w różno-

nieczności podporządkowania się partyjnemu weteranowi. Różniła ich także wizja rozwoju Die Linke. Gysi był zwolennikiem polityki, która pozwoliłaby jego formacji na udział w koalicji rządzącej z SPD i Zielonymi na płaszczyźnie federalnej. Młoda działaczka wykluczała natomiast taką możliwość ze względu na zdradę ideałów socjalistycznych przez te partie.

¹⁹ D. Goeßmann, *Sahra Wagenknecht...*, s. 22.

²⁰ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 24.

²¹ D. Goeßmann, *Sahra Wagenknecht...*, s. 27.

²² Ch. Schneider, *Sahra Wagenknecht...*, s. 64.

²³ *So tickt die Linke-Politikerin Sahra Wagenknecht*, „Münchener Merkur” [online], 5 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.merkur.de/politik/sahra-wagenknecht-linke-politik-sed-ddr-kritik-konflikte-92301699.html>>.

²⁴ Urząd Ochrony Konstytucji klasyfikuje tę grupę jako „nieukierunkowaną na przemoc dogmatyczną skrajną lewicę”. Sahra Wagenknecht należała do niej do 2010 r. Zob. *Verfassungsschutzbericht 2022*, Bundesministerium des Innern und für Heimat, Berlin 2022, s. 158.

²⁵ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 72.

²⁶ S. Berg, *Madonna des Neokommunismus*, „Der Spiegel”, 5 VII 1998.

²⁷ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 72.

rakich publikacjach²⁸, co spotkało się z ostrą krytyką ze strony partii. W konsekwencji w 1995 r. została zmuszona do złożenia rezygnacji z zasiadania w zarządzie PDS²⁹.

„Prominentna towarzyszka”³⁰ i Die Linke

W wyborcze szranki Wagenknecht stanęła po raz pierwszy w 1998 r., walcząc o mandat poselski w Dortmundzie, choć od początku było dla niej jasne, że w tym przyczółku socjaldemokratów nie ma żadnych szans jako kandydatka PDS. Wówczas ugrupowanie to było bowiem postrzegane przede wszystkim jako partia reprezentująca specyficzne interesy Niemców ze Wschodu. Profil jej wyborców ulegał jednak przeobrażeniom. W pierwszym okresie, czyli latach 90. XX w., zdania na temat jej elektoratu różniły się – z jednej strony uważano, że na tę postkomunistyczną sukcesorkę skompromitowanej SED głosują licznie zwłaszcza przegrani transformacji, obywatele byłej NRD, z drugiej strony zaś, że preferują ją przedstawiciele wcześniejszych enerdowskich elit. Politolog Oskar Niedermayer zauważał, iż wyniki przeprowadzanych do początku XXI w. analiz sprzyjały tej drugiej opinii³¹.

Partią regionalną PDS przestała być po zawiązaniu w 2005 r. koalicji wyborczej z Alternatywą Wyborczą Praca i Sprawiedliwość Społeczna (Wahlalternative Arbeit und Soziale Gerechtigkeit, WASG), utworzoną w tym samym roku m.in. przez zachodniemieckich polityków wywodzących się z kręgów socjaldemokracji oraz partii Zielonych. Jednym z prominentnych działaczy nowego ugrupowania był przewodniczący Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) w latach 1995–1999, Oskar Lafontaine, którego czwartą żoną w 2014 r. została Sahra Wagenknecht. Z hasłami „sprawiedliwości społecznej” i „protestu wobec cięć świadczeń socjalnych”, przedstawiając się jako „alternatywa wobec przepełnionej duchem neoliberalizmu polityki od Schrödera i Fischera po Merkel i Westerwellego”³² we wrześniowych wyborach parlamentarnych Linkspartei PDS z wynikiem 8,7% przekroczyła próg wyborczy³³. W ten sposób chciano pozyskać elektorat zarówno ze starych, jak i nowych krajów związkowych, a łączyć go miał sprzeciw wobec oszczędnościowego kursu rządu SPD i Zielonych, kierowanego przez kanclerza Gerharda Schrödera.

²⁸ Zob. m.in. *Marxismus und Opportunismus – Kämpfe in der sozialistischen Bewegung gestern und heute* „Weißenseer Blätter” 1992, Nr. 4.

²⁹ W zarządzie PDS, względnie PDS.Die Linke zasiadała ponownie w latach 2000–2007, natomiast przez kolejnych siedem była członkinią zarządu Die Linke, a od maja 2010 do maja 2014 – wiceprzewodniczącą partii.

³⁰ K. Hagen, J. Schaible, *Der Sahra-Faktor*, „Der Spiegel” [online], 5 XI 2020 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sahra-wagenknecht-und-die-linke-star-im-schatten-a-0a6d42d4-aa00-4e20-a82c-a85e4fca106e>>.

³¹ O. Niedermayer, *Die Wählerschaft der Linkspartei.PDS 2005: sozialstruktureller Wandel bei gleich bleibender politischer Positionierung*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen” 2006, Nr. 3, s. 524–525; Ch. Zettl, *Die Wähler der Linkspartei.PDS von 1994 bis 2009*, Springer, Wiesbaden 2014, s. 40–42.

³² O. Niedermayer, *Die Wählerschaft...*, s. 526.

³³ M. Fürstenau, *Rechts überholt: Die Linke*, „Deutsche Welle” [online], 7 IX 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.dw.com/de/rechts-%C3%BCberholt-die-linke/a-50331807>>.

Dwa lata później – 16 czerwca 2007 r. – doszło do połączenia obu ugrupowań w jedno – partię Die Linke.

Choć ocena, iż „tak na zachodzie, jak i na wschodzie stała się partią bezrobotnych, którzy w równym stopniu w obu częściach kraju odpłynęli z partii masowych”³⁴, wydaje się zbyt kategoryczna, elektorat faktycznie uległ przeobrażeniu i stawał się bardziej proletariacki. W nowych krajach związkowych nie były to już dawne kadry kierownicze NRD, lecz ludzie z niższym wykształceniem, działacze związkowi i robotnicy, nierzadko żyjący w poczuciu niepewności jutra. Tematy, takie jak bezpieczeństwo socjalne, świadczenia emerytalne, zapewnienie opieki zdrowotnej, mają dla nich kluczowe znaczenie, z kolei zagadnienia cyfryzacji i technik informacyjnych, rozwój transportu i mobilność zawodowa czy polityka zagraniczna odgrywają zdecydowanie mniejszą rolę. Z analiz wynika też, że Lewicę częściej wybierają mężczyźni, osoby starsze (powyżej 55 r.ż.) o niewysokich dochodach³⁵.

Zdaniem politologa Thorstena Faasa wzrost znaczenia mniejszych ugrupowań kosztem ugruntowanych partii masowych nie jest oczywisty, gdyż zazwyczaj tym pierwszym niełatwo jest utrzymać dłużej swoją pozycję. Dodatkowo tematy społeczne tradycyjnie pozostawały w Niemczech domeną socjaldemokratów, a przy tym trudno jest upolityczniać indywidualne sytuacje i doświadczenia życiowe (np. bezrobocie)³⁶. Jednakże z długoletnich obserwacji wynika, że protest potrafi być skuteczną motywacją wyborczą. W 2007 r. na społecznym niezadowoleniu, głównie zwolenników SPD oraz osób dotąd niegłosujących, zyskała Lewica, współcześnie rozczarowanie polityką rządu, spadek zaufania do demokratycznego systemu i instytucji państwowych, brak poczucia bezpieczeństwa i troska o przyszłość staje się paliwem politycznym AfD.

Tabela 1. Wyniki PDS /Lewicy w wyborach do Bundestagu (w procentach)

1990	1994	1998	2002	2005	2009	2013	2017	2021
2,4	4,4	5,1	4,0	8,7	11,9	8,6	9,2	4,9*

* Choć ugrupowanie nie przekroczyło progu wyborczego, to mogło wprowadzić do parlamentu swoich reprezentantów ze względu na uzyskanie co najmniej trzech mandatów bezpośrednich. Frakcję Lewicy w Bundestagu tworzyło 38 osób.

Źródło: *Bundestagswahlergebnisse seit 1949 – Zweitstimmen*, „Deutscher Bundestag” [online], 1 X 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.bundestag.de/parlament/wahlen/ergebnisse_seit1949-244692>.

³⁴ V. Neu, *Kleine Parteien an der Urne*, [w:] *Kleine Parteien im Aufwind. Zur Veränderung der deutschen Parteienlandschaft*, Hrsg. U. Jun, H. Kreikenbom, V. Neu, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2006, s. 123, 131.

³⁵ T. Steffen, S. Venohr, *Partei der Überzeugungstäter*, „Die Zeit” [online], 10 VII 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-06/linke-waehler-partei-yougov-durchschnitt>>; *Wer wählte die Linkspartei – und warum?*, „Die Tagesschau” [online], 26 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/umfrage-linke.shtml>>.

³⁶ T. Faas, *Arbeitslose, Arbeitslosigkeit und die Linkspartei*, „Konrad Adenauer Stiftung” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=a4d23e12-21e8-6cfe-b054-da4b651b9dc1&groupId=252038>.

Najlepszy wynik wyborczy Die Linke osiągnęła w 2009 r., od tamtej pory poparcie dla niej systematycznie słabnie. W przemianach zachodzących na niemieckiej scenie politycznej Sahra Wagenknecht dostrzegła jednak szansę dla swego ugrupowania. Jej zdaniem utrata przez SPD elektoratu na skutek wprowadzonych reform systemu opieki społecznej i rynku pracy „Agenda 2010”, osłabiających państwo socjalne, to sprzyjająca okoliczność dla Lewicy, która poprzez klasyczne postulaty socjaldemokratyczne może zyskać wyborców³⁷. „Musi przemawiać do ludzi, musi się w taki sposób wyrażać, aby być zrozumianą. Potrzebuje przekonujących, jasnych alternatyw. I oczywiście wiarygodnych osobowości. To o wiele ważniejsze niż czekanie na nowy »proletariat«”³⁸. Działaczka uważała, że znaczna redukcja świadczeń wypłacanych osobom zarejestrowanym przez długi czas jako bezrobotne była dla nich upokarzająca, dlatego optowała za wprowadzeniem dobrego zabezpieczenia na wypadek utraty pracy³⁹. Zadanie Die Linke widziała w podjęciu kwestii socjalnych, zasady dystrybucji dóbr, w długofalowej perspektywie niezgodzie na kapitalizm, w którym społeczne potrzeby większości mogą być marginalizowane. To opowiedzenie się po stronie tych, którzy nie należą do beneficjentów obecnego ładu gospodarczego, nie posiadają dużego kapitału i muszą sprzedawać własną siłę roboczą. Jej receptą na sukces partii jest – więcej sprawiedliwości społecznej, mniej nierówności, a także pokojowa polityka zagraniczna i pacyfizm, czyli wartości zwyczajowo reprezentowane przez lewicę⁴⁰.

Wagenknecht od dawna poddaje krytyce rodzime ugrupowanie, zwłaszcza za porzucenie pierwotnych ideałów i założeń. Jak pisze, tradycyjna lewica „hołdowała ideom sprawiedliwości i socjalnego bezpieczeństwa, była symbolem oporu i protestu przeciwko dominacji uprzywilejowanej mniejszości oraz zaangażowania na rzecz tych, którzy nie pochodzili z zamożnych rodzin i na swoje utrzymanie musieli zarabiać ciężką, nierzadko mało inspirującą pracą”⁴¹. Pokolenia lewicowych polityków walczyły o to, by chronić takich ludzi przed ubóstwem, poniżeniem i wyzyskiem, działali na rzecz stworzenia im szans edukacji i społecznego awansu, by „ich życie stało się prostsze, bardziej uporządkowane i przewidywalne”⁴². Przypomina, że Die Linke powstawała z myślą o ludziach z mniej zamożnych warstw społecznych – pracownikach niższych szczebli, drobnych przedsiębiorcach i osobach starszych, ale w ostatnich latach bardziej niż na ich potrzeby była zorientowana na dojście do władzy. Co więcej, zaniedbuje ona dotychczasowy elektorat, w zamian otwiera się na nowe środowiska, np. mieszkańców dużych miast czy młodzież akademicką, które niewiele łączy z bazą. W ten sposób traci swoje fundamentalne wartości i programowo zbliża się do liberałów czy Zielonych. Zdaniem polityczki zgłaszane przez nią propozycje zwrócenia się w kierunku tra-

³⁷ Propozycje reform zgłaszane przez Wagenknecht, takie jak wprowadzenie podatku od majątku, większe opodatkowanie dużych dochodów, szczególnie zysków z kapitału i spadków, zmniejszenie sektora finansowego, częściowo jego upaństwowienie czy uregulowanie działalności koncernów, to klasyczne przykłady polityki socjaldemokratycznej.

³⁸ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 94–95.

³⁹ Tamże, s. 102.

⁴⁰ Tamże, s. 113–114.

⁴¹ S. Wagenknecht, *Die Selbstgerechten...*, s. 23.

⁴² Tamże.

dycyjnych wyborców ugrupowania i zastanowienia się, „jak dotrzeć do ludzi, których straciliśmy w ostatnich latach (...) biedniejszych, zagrożonych degradacją społeczną, aby przeciwstawić się zwrotowi na prawo”⁴³, przesłoniła ostatnimi czasy polityka tożsamości dominująca w partyjnej narracji⁴⁴. Niesłusznie, w jej opinii, gdyż nierówności wynikające z odmiennej orientacji seksualnej i identyfikacji płciowej dotyczą jedynie „dziwacznych mniejszości” („*skurrile Minderheiten*”)⁴⁵.

Krytyka linii programowej Lewicy, wynikająca z troski o spadek znaczenia tej partii i możliwe jej odejście w polityczny niebyt⁴⁶, a zarazem forsowanie własnych koncepcji sprawiły, że Wagenknecht zaczęła być traktowana przez niektórych członków stronnictwa jako *persona non grata*. Stało się to zauważalne w 2009 r., kiedy po pięciu latach piastowania urzędu deputowanej w Parlamencie Europejskim podjęła decyzję o powrocie do niemieckiej polityki. To rozczarowujące doświadczenie niemożności realnego oddziaływania na rzeczywistość w strukturach unijnych skłoniło ją do ubiegania się o mandat w Bundestagu⁴⁷. Część partyjnych działaczy nadal chętnie widziałyby ją w Brukseli i Strasburgu, zamiast w Berlinie. Oponenci określali ją mianem rewizjonistki, zdrajczyni, która sprzeniewierzyła się pierwotnym politycznym i etycznym pozycjom ugrupowania, zaznała prawdziwej nienawiści⁴⁸.

W październiku 2015 r. Sahra Wagenknecht wraz z Dietmarem Bartschem zostali wybrani na przewodniczących klubu parlamentarnego⁴⁹. Choć reprezentują różne odłamy partii (Bartsch jest uznawany za skłonnego do kompromisów reformatora w przeciwieństwie do Wagenknecht, przedstawicielki radykalnego, bardziej dogmatycznego skrzydła), to ich duet funkcjonował dobrze. Jednakże intrygi oraz walka o wpływy z przewodniczącymi stronnictwa, Katją Kipping i Berndem Riexingerem, którzy chcieli osłabić szefów frakcji (mówiono nawet o puczu)⁵⁰, doprowadziły do eskalacji sporów wewnątrzpartyjnych. Sensacją okazały się doniesienia dziennika „Bild”, który na stronie tytułowej wydania z 12 października 2017 r. sugerował, że Wagenknecht jest ofiarą mobbingu stosowanego przez kierownictwo partii, próbujące zmusić ją do

⁴³ *Leipziger Parteitag: Rede von Sahra Wagenknecht, Fraktionsvorsitzende im Bundestag*, „You Tube. Die Linke” [online], 10 VI 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.youtube.com/watch?v=02Zw1gUdGpQ&ab_channel=DIELINKE>.

⁴⁴ Zob. A. Kruk, *Postulaty Sahry Wagenknecht w dyskursie programowym niemieckiej lewicy*, „Polityka i Społeczeństwo” 2022, nr 1, s. 101–102.

⁴⁵ S. Wagenknecht, *Die Selbstgerechten...*, s. 102.

⁴⁶ Zob. A. Rummel, *Wagenknecht fordert Kurskorrektur*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 28 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/sahra-wagenknecht-die-linke-diskussion-100.html>>.

⁴⁷ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 144.

⁴⁸ Ch. Schneider, *Sahra Wagenknecht...*, s. 62, 141.

⁴⁹ W latach 2011–2015 była pierwszą zastępczynią przewodniczącego frakcji parlamentarnej.

⁵⁰ Jedną z przyczyn tej walki o władzę była niezgoda przewodniczących partii na wystawienie Wagenknecht i Bartscha jako szpicenkandydatów w wyborach do Bundestagu w 2017 r. Zob. „*Ich sehe keinen Sinn, meine Kraft und Gesundheit zu verschleifen*”, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 17 X 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/machtkampf-der-linken-sahra-wagenknecht-droht-mit-rueckzug-15250049.html>>.

odejścia⁵¹. Zarówno Riexinger, jak i Kipping odparli te zarzuty, uznając je za „absurd”⁵² i „kłamstwo”⁵³. Sama zainteresowana stwierdziła dyplomatycznie: „Wszystkie te sprawy są publiczne – każdy może sam zdecydować”⁵⁴. W konsekwencji Wagenknecht zrezygnowała z ponownego ubiegania się o funkcję szefowej frakcji, choć oficjalną przyczyną były jej problemy zdrowotne, wywołane długotrwałym stresem i wypaleniem zawodowym⁵⁵.

Zarzuty mobbingu wobec „czerwonej Sahry” pojawiły się w przestrzeni publicznej ponownie w sierpniu 2023 r. za sprawą przewodniczącej klubu parlamentarnego Amiry Mohamed Ali. Obwiniała ona kierownictwo partii – Janine Wissler i Martina Schirdewana – o brak reakcji na upokarzające traktowanie czołowej lewicowej polityczki przez niektórych działaczy (zniewagi i obelgi)⁵⁶. Podobnie jak sześć lat wcześniej oskarżenia te zostały odparte, a Lorenz Gösta Beutin, zastępca przewodniczącego ugrupowania, w wywiadzie dla „Der Spiegel” określił je legendą. Naturalną bowiem rzeczą są spory partyjne, toczone czasami w ostrzejszej formie, lecz mające merytoryczny charakter⁵⁷.

Coraz głośniejsze były opinie, iż Wagenknecht przyczynia się do rozłamów w Lewicy i jej erozji. Ona sama stwierdziła, że nie potrafi zrezygnować z własnych racji, nawet na rzecz interesu ugrupowania⁵⁸. Odmienność jej poglądów uwidoczniły w jaskrawej formie kryzys migracyjny i wojna w Ukrainie. Rozbieżność stanowisk zadecydowała o rozejściu się dróg Die Linke i jej prominentnej działaczki.

Wagenknecht wyraźnie artykułuje sprzeciw wobec niekontrolowanego napływu imigrantów, potwierdzając jednocześnie prawo do azylu dla osób prześladowanych. Uważa za błędne przekonanie, iż problemy na niemieckim rynku pracy zostaną rozwiązane poprzez ściąganie taniej siły roboczej, a tym samym pozbawianie słabiej rozwiniętych państw wykwalifikowanych robotników. Otwieranie granic dla osób przybywających do Niemiec z przyczyn ekonomicznych nie zlikwiduje biedy na świecie. Należy zadbać o odpowiednie warunki rozwoju w krajach pochodzenia imigrantów, do czego mogłyby się przyczynić: zakaz eksportu broni do obszarów objętych konfliktami zbrojnymi, sprawiedliwa polityka handlowa i zwiększenie środków finansowych na pomoc humanitarną⁵⁹.

⁵¹ F. Solms-Laubach, *Wird Sahara Wagenknecht in der Linkspartei gemobbt?*, „Bild” [online], 12 X 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.bild.de/politik/inland/sahra-wagenknecht/wird-sahra-wagenknecht-in-der-linkspartei-gemobbt-53512806.bild.html>>.

⁵² U. Kalbe, *Zu früh für Personaldebatten*, „ND” [online], 17 III 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.nd-aktuell.de/artikel/1114525.sahra-wagenknecht-zu-frueh-fuer-personaldebatten.html>>.

⁵³ E. Koester, „Die Geschichte vom Mobbing ist eine Lüge”, „Der Freitag” 2019, Nr. 13.

⁵⁴ J. Röbner, „Dann geht das nicht gut aus”, „Die Welt” [online], 12 III 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article190174731/Sahra-Wagenknecht-zum-Rueckzug-bei-den-Linken-Dann-geht-das-nicht-gut-aus.html>>.

⁵⁵ Zob. film: *Wagenknecht*, reż. S. Kaudelka, Niemcy 2020.

⁵⁶ *Mohamed Ali legt nach: „Wie mit Sahara umgegangen wird, ist wirklich krass”*, „Focus” [online], 8 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.focus.de/politik/deutschland/amira-mohamed-ali-fraktionschefin-denkt-nach-linken-aus-ueber-beitritt-der-wagenknecht-partei-nach_id_201278704.html>.

⁵⁷ T. Lehmann, „Amira betreibt Täter-Opfer-Umkehr”, „Der Spiegel”, 11 VIII 2023.

⁵⁸ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 135–136.

⁵⁹ Tamże, s. 144–147.

Swoje stanowisko – sprzeczne z linią kierownictwa optującego za „granicami otwartymi dla wszystkich” – zaprezentowała 10 czerwca 2018 r. podczas kongresu Die Linke w Lipsku. Jej przemówienie wywołało gwałtowną krytykę i eskalację wewnątrzpartyjnego sporu dotyczącego polityki migracyjnej. Zarzucono jej ignorowanie stanowiska większości, nacjonalizm, rasizm i ideologiczną bliskość z AfD. Polityczka w zdecydowany sposób odparła te zarzuty, stwierdzając: „Musimy zatrzymać zwycięski pochód prawicy i bronić demokrację przed nieskrępowanym kapitalizmem i rosnącym autorytaryzmem. (...) Powinniśmy zakończyć te absurdalne debaty i raczej wspólnie walczyć o to, aby AfD Gaulanda⁶⁰ stała się ptasim kleksem w niemieckiej historii”⁶¹.

Jeśli chodzi o wojnę w Ukrainie, kierownictwo Lewicy jednoznacznie potępiło rosyjską agresję z 24 lutego 2022 r. Współprzewodnicząca partii Janine Wissler stwierdziła, że to „wojna napastnicza z tysiącami zabitych i milionami uchodźców” i jakikolwiek inny punkt widzenia to „odwrócenie faktów”⁶². Jednakże Wagenknecht i sześcioro innych parlamentarzystów wydali – po specjalnym posiedzeniu Bundestagu – wspólne oświadczenie, w którym przedstawili odmienne stanowisko. Choć potępiłi napaść Rosji na Ukrainę jako sprzeczną z prawem międzynarodowym, to zarzucali koalicji rządzącej „bezkrytyczne przejście polityki prowadzonej w ostatnich latach przede wszystkim przez USA, które to są w dużej mierze współodpowiedzialne za powstałą sytuację”⁶³. Sugerowali, że rozszerzenie Sojuszu Północnoatlantyckiego na Wschód było główną przyczyną złych relacji między Kremlem a Zachodem, co wpisywało się w narrację prezydenta Władimira Putina. Ten sposób argumentacji znalazł wyraz we wniosku złożonym przez Wagenknecht i wspierających ją członków Die Linke podczas kongresu partii w Erfurcie w dniach 22–24 czerwca 2022 r. Domagali się w nim wykreślenia z uchwały *Nie dla zbrojeń, nie dla wojny. O nowy porządek pokojowy i międzynarodową solidarność*, która miała zostać wówczas podjęta, zapisów m.in. o „imperialistycznej polityce Rosji”, „nacjonalistycznej, militarystycznej i autokratycznej ideologii

⁶⁰ Alexander Gauland to jeden z najbardziej rozpoznawalnych polityków Alternatywy dla Niemiec. Stał na jej czele w latach 2017–2019. Zasłynął kontrowersyjnymi wypowiedziami odnoszącymi się do imigrantów i nazistowskiej przeszłości. Więcej na ten temat: K. Gelles, M. Kozerski, J. Trajman, *Afery polityczne w Republice Federalnej Niemiec. Przebieg, aktorzy i skutki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 110–113.

⁶¹ *Leipziger Parteitag...*

⁶² *Linke geht auf Distanz zu Wagenknecht wegen Russland-Tweet*, „Die Zeit” [online], 2 VIII 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.zeit.de/politik/2022-08/sahra-wagenknecht-linke-krieg-ukraine-russland-tweet?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

⁶³ *Erklärung zur Abstimmung über den Ukraine-Antrag von SPD/CDU/CSU, Bündnis 90/DIE GRÜNEN und FDP am 27.02.2022*, „Sahra Wagenknecht” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.sahra-wagenknecht.de/de/article/3154.erk1%C3%A4rung-zur-abstimmung-%C3%BCber-den-ukraine-antrag-von-spd-cdu-csu-b%C3%BCndnis-90-die.html>>. Podobną retoryką posługuje się Oskar Lafontaine. W swojej książce *Ami, It's Time to Go* uznał agresję Rosji na Ukrainę za wydarzenie sprowokowane przez USA, które rozpoczęło się wraz z „organizowanym przez Amerykanów puczem na Majdanie w 2014 r.” Rząd niemiecki określił zaś mianem „wasala agresywnych Stanów Zjednoczonych”. Zob. O. Lafontaine, *Ami, It's Time to Go. Plädoyer für die Selbstbehauptung Europas*, Westend, Frankfurt am Main 2022.

mocarstwowej” i „solidarności z Ukrainą” oraz wprowadzenia komentarza o współodpowiedzialności za ten konflikt NATO i USA⁶⁴. Przeważająca większość zgromadzonych delegatów odrzuciła ten postulat. Pozytywny stosunek Wagenknecht do Federacji Rosyjskiej, który zapewnił jej miano „propagandystki Putina”⁶⁵, „niezlomnej apologetki Putina”⁶⁶ czy „naczelnicy lobbystki Kremla”⁶⁷, znalazł swój wyraz na forum Bundestagu podczas obrad 8 września 2022 r. W swoim przemówieniu polityczka zarzuciła rządowi „wszczenie bezprecedensowej wojny gospodarczej” przeciwko najważniejszemu dostawcy energii, żądając przywrócenia dostaw rosyjskiego gazu dla niemieckiej gospodarki i rezygnacji Berlina z sankcji wobec Moskwy, za co otrzymała owację od parlamentarzystów AfD⁶⁸. Utwierdziło to jej przeciwników w opinii o „retorycznym przytulaniu się do skrajnej prawicy”⁶⁹.

Konsekwencją wieloletnich sporów programowych i personalnych, ignorowania oficjalnych pozycji Die Linke i prezentowania własnego stanowiska była zapowiedź utworzenia przez Wagenknecht nowego ugrupowania. Zarząd partii w uchwale z 10 czerwca 2023 r. wezwał swoją członkinię do zrzeczenia się mandatu poselskiego i skonstatawał: „Przyszłość Lewicy to przyszłość bez Sahry Wagenknecht”⁷⁰. Ponad 50 członków stronnictwa domagało się wykluczenia ze swoich szeregów rebeliantki, co miało zminimalizować szkody wynikające z jej aktywności. Podobny wniosek został złożony już w 2021 r. w związku z krytyką partii, którą polityczka wyraziła w książce *Die Selbstgerechten. Mein Gegenprogramm – für Gemeinsinn und Zusammenhalt* (Bezkrzytyczni wobec siebie. Mój kontrprogram – dla świadomości i więzi społecznej), lecz nie znaleziono uzasadnienia dla wszczęcia odpowiedniej procedury⁷¹. Obecność tej krnąbrnej towarzyszki była przez wiele lat tolerowana, gdyż – jak zauważył Gregor Gysi – „ma ona

⁶⁴ *Antrag L03.003.4: Änderungsantrag zu L03-01*, [w:] *Antragsheft 3. 8. Parteitag, 1. Tagung der Partei Die Linke Erfurt, 24. bis 26. Juni 2022*, Die Linke, [b.r.m.w.], s. 380.

⁶⁵ *Sahra Wagenknecht als Rednerin bei Linkenprotest ausgeladen*, „Der Spiegel” [online], 30 VIII 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/leipzig-sahra-wagenknecht-als-rednerin-bei-linken-montagsdemo-ausgeladen-a-e84ae5ef-89e9-436f-8202-0241fe83175a>>.

⁶⁶ M. Thumann, *Moskau lässt grüßen*, „Die Zeit” [online], 18 III 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2022-03/wladimir-putin-versteher-deutsche-politiker-5vor8/komplettansicht>>.

⁶⁷ Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 20/51, 51. Sitzung, Berlin, 8 IX 2022, s. 5429.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Zob. M. Amjahid, *Wo war jetzt dieser Linksrutsch?*, „Die Tageszeitung” [online], 30 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Ergebnis-der-Bundestagswahlen/!5800694/>>.

⁷⁰ *Unserer Verantwortung gerecht werden: DIE LINKE als plurale sozialistische Partei erhalten!*, „Die Linke” [online], 10 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.die-linke.de/partei/parteidemokratie/parteivorstand/parteivorstand-2022-2024/detail-beschluesse-pv/unserer-verantwortung-gerecht-werden-die-linke-als-plurale-sozialistische-partei-erhalten/>>.

⁷¹ *Linken-Mitglieder beantragen Parteiausschluss Sahra Wagenknechts*, „Die Zeit” [online], 9 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-10/sahra-wagenknecht-linke-partei-ausschluss-antrag>>. Konsekwencją polaryzacji członków partii w stosunku do Wagenknecht było wystąpienie 17 III 2022 r. z szeregów Die Linke Oskara Lafontaine’a. Jego rezygnacja na kilka dni przed wyborami w Kraju Saary jest uznawana za jedną z przyczyn porażki Lewicy (uzyskała 2,6% głosów, co oznaczało utratę 10,6%).

w partii wielu zwolenników, a przede wszystkim w elektoracie”, „ci, którzy uważają, że bez Wagenknecht byłoby lepiej, żyją iluzją”⁷².

Swoją rozpoznawalność, będącą kapitałem politycznym nowego ugrupowania, działaczka budowała od połowy lat 90. XX w., kiedy ukazały się jej pierwsze publikacje książkowe, w których prezentowała szerszej publiczności przemyślenia na temat socjalizmu. „Stalinistka” wzbudza kontrowersje, co czyni ją atrakcyjną medialnie, jest chętnie zapraszana do programów telewizyjnych typu *talk show*. Nie tylko jej poglądy, ale także dystyngowany sposób bycia i elegancki ubiór (klasyczne kostiumy w mocnych barwach)⁷³, wyróżniające ją na tle innych polityków, a zarazem niepasujące do stereotypowego wyobrażenia o lewicowych aktywistach, wywołują ciekawość. Jest utalentowaną mówczynią i interesującą interlokutorką. Potrafi w jasny sposób przekazać skomplikowane zagadnienia, nie stroni od opinii dalekich od dominującej narracji. Stawia na merytoryczną argumentację i trudno ją wyprowadzić z równowagi. Nie ulega emocjom, odmiennie niż jej oponenci. Wydarzeniem medialnym stało się jej telewizyjne starcie z moderatorem Markusem Lanzem i dziennikarzem tygodnika „Stern” Hansem-Ulrichem Jörgesem w audycji „Markus Lanz” wyemitowanej 14 stycznia 2014 r. Rozmowa, będąca frontalnym atakiem przeprowadzonym na polityczkę, odbyła się bez poszanowania jakichkolwiek zasad sztuki dyskusji, widoczna była stronniczość obu mężczyzn. Widzowie byli tak oburzeni sposobem potraktowania działaczki, że wystosowali do nadawcy ZDF apel o odsunięcie Lanza⁷⁴. Jednocześnie wyrażali podziw dla zdystansowanej i rzeczowej postawy Wagenknecht⁷⁵.

Medialna wszechobecność dawnej przewodniczącej frakcji Lewicy w Bundestagu, nazywanej „telewizyjną królową” („TV-Queen”⁷⁶), sprawia, że jej przekaz, a nie oficjalne stanowisko partii, ma szansę trafić do szerokich grup odbiorców. Służy temu również obecność polityczki w Internecie: jej strona internetowa (www.sahra-wagenknecht.de) i konta w mediach społecznościowych – na Facebooku obserwuje ją ponad 750 tys. osób, na portalu X (dawnym Twitterze) prawie 708 tys. sympatyków, a na kanale YouTube ma 665 tys. subskrybentów (dane: marzec 2024)⁷⁷.

⁷² A. Rummel, C. Salas, *Gysi: Wagenknecht ist und bleibt wichtig für die Linke*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 23 XI 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/gysi-zu-wagenknecht-und-linke-100.html>>.

⁷³ Wyróżniającym ją elementem wizerunkowym są również wysoko upięte włosy przypominające uczesanie Róży Luksemburg, choć sama polityczka zaprzeczyła, by był to celowy zabieg.

⁷⁴ Petycję podpisało ponad 233 tys. osób. Zob. *Raus mit Markus Lanz aus meinem Rundfunkbeitrag!*, „Open Petition” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.openpetition.de/petition/online/raus-mit-markus-lanz-aus-meiner-rundfunkgebuehr#petition-main>>.

⁷⁵ Zob. np. komentarze użytkowników pod audycją zamieszczoną w serwisie „You Tube”: *Markus Lanz – Streit mit Sahra Wagenknecht*, „You Tube. HD Mediathek 2014” [online], 16 I 2014 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.youtube.com/watch?v=562kzpr-w2k&ab_channel=HDmediathek2014>.

⁷⁶ Zob. M. Schier, *Sahra Wagenknecht könnte die Parteien durchrütteln – die Wahlen im Osten hat sie schon im Visier*, „Münchener Merkur” [online], 11 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.merkur.de/politik/kommentar-wagenknecht-partei-linke-afd-wahlen-bayern-osten-thueringen-92511913.html>>.

⁷⁷ „Facebook. Sahra Wagenknecht” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.facebook.com/sahra.wagenknecht>>; „X. Sahra Wagenknecht” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://twitter.com/>>

W kolejnych miesiącach 2023 r. Sahra Wagenknecht zaczęła bić rekordy popularności. Rozgłosu przysparza jej to, że wbrew oficjalnemu stanowisku niemieckiego rządu opowiada się za wstrzymaniem dostaw uzbrojenia dla Ukrainy i podjęciem rokowań z Rosją na rzecz zakończenia konfliktu. Według badania YouGov z końca września 2023 r. oddanie głosu na jej partię rozważyłby prawie co trzeci wyborca we wschodnich Niemczech. W całym kraju mogłaby liczyć na 27% poparcia, jak wynikało z sondażu INSA dla „Bild am Sonntag”, przeprowadzonego na kilka dni przed oficjalnym ogłoszeniem nowego projektu politycznego działaczki. Badanie instytutu Civey dla portalu t-online pokazało, że zagłosowałyby na nią 44% zwolenników Die Linke i 30% Alternatywy dla Niemiec. Otwartością na nowe ugrupowanie Wagenknecht wykazało się także 26% wyborców Wolnej Partii Demokratycznej (*Freie Demokratische Partei*, FDP). W przypadku SPD i Zielonych było to odpowiednio – 13% i 8%⁷⁸.

Niemcy na rozdrożu

Pierwsza w dziejach RFN koalicja socjaldemokratów z liberałami i partią Zielonych, która przejęła władzę po wyborach do Bundestagu z 26 września 2021 r., wyznaczyła sobie wiele ambitnych celów. Realizację niektórych z nich przekreślił wybuch wojny Rosji przeciwko Ukrainie, w kraju zaś postępujący w kolejnych miesiącach wzrost inflacji i cen, szczególnie żywności i energii. Reorientacja planowanych działań nie była łatwa choćby dlatego, że ugrupowania SPD i Zielonych, wbrew pacyfistycznej tradycji, po raz kolejny zostały zmuszone do zajęcia jednoznacznego stanowiska wobec toczącej się wojny, podobnie jak pod koniec lat 90. XX w. w związku z konfliktem na Bałkanach. Oznaczało to konieczność weryfikacji jednego z głównych założeń polityki zagranicznej, przyznającego w Europie Wschodniej pierwszeństwo relacjom z Federacją Rosyjską. Dotknęło to również FDP, startującą w wyborach parlamentarnych z programem naprawczym niemieckiej gospodarki po pandemii COVID-19. Początki funkcjonowania koalicji okazały się trudniejsze niż którejkolwiek wcześniej⁷⁹. Bilans pierwszych dwunastu miesięcy działań, przedstawiony na forum Bundestagu 3 grudnia 2022 r., wypadał w ocenie kanclerza Olafa Scholza pozytywnie. Badania opinii

SWagenknecht>; „You Tube. Sahra Wagenknecht” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.youtube.com/@SahraWagenknechtMdB>>. W sondażu sympatii dla niemieckich polityków przeprowadzonym we wrześniu 2023 r. na Facebooku pierwsze miejsce zajęła Sahra Wagenknecht z liczbą 627 tys. obserwujących. Za nią uplasowali się kolejno: Gregor Gysi (440 tys.), Martin Schulz (396 tys.) i Alice Weidel (350 tys.). Dane te wskazują na duży przyrost – ponad 130 tys. fanów w ciągu dwóch miesięcy. Zob. *Beliebtste deutsche Politiker mit den meisten Fans bei Facebook 2023*, „Statista” [online], 30 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/171873/umfrage/politiker-mit-den-meisten-fans-bei-facebook/>>.

⁷⁸ M. Takac, *Wähler von links und rechts? So könnte die Wagenknecht-Partei die politische Landschaft verändern*, „Frankfurter Rundschau” [online], 25 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.fr.de/politik/sahra-wagenknecht-bsw-neue-partei-politische-landschaft-afd-linke-waehlerpotenzial-zr-92596590.html>>.

⁷⁹ C. Emundts, N. Kohnert, M. Rödle, *Der Kanzler und die Zeitenwende*, „Die Tagesschau” [online], 24 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/zeitenwende-scholz-101.html>>.

publicznej wykazywały, iż społeczeństwo zdawało się nie podzielać optymizmu władz – wprawdzie tuż po wyborach połowa respondentów wskazywała na koalicję „sygnalizacji świetlnej” (nazwaną tak od barw partyjnych tworzących ją ugrupowań) jako najkorzystniejszy wariant⁸⁰, to już rok później jedynie 30% wyrażało zadowolenie z pracy czerwono-żółto-zielonego rządu⁸¹. Wyczekująca postawa w sprawie wojny w Ukrainie wpłynęła na dalszy spadek notowań – w listopadzie 2023 r. uważało tak już tylko 23% ankietowanych⁸².

Równocześnie zaczęło gwałtownie rosnąć poparcie dla populistycznej AfD, szczególnie w nowych landach, gdzie może już ona liczyć na co trzeci głos. Mimo że dotychczas uchodziła za pozbawioną zdolności koalicyjnej, gdyż partie głównego nurtu odrzucają możliwość współpracy z nią, to jedna czwarta Niemców poparłaby koalicję chadeków z AfD.

Nowe kraje związkowe, w tym postawy polityczne i zachowania wyborcze ich mieszkańców, od lat są przedmiotem licznych badań naukowych, analiz i sondaży. Każdego roku jesienią rząd federalny publikuje tzw. raport o stanie niemieckiej jedności, którego kolejne wydania dokumentują postępującą unifikację kraju we wszystkich dziedzinach. Wnioski sprowadzają się do stwierdzenia o sukcesach w osiągnięciu jedności, wciąż jednak nie idealnej. W edycji z 2023 r. była mowa o zacieśnianiu się współpracy nowych i starych landów, na ogół przeważał optymistyczny ton: „bliższe spojrzenie pokazuje, że Niemcy Wschodnie i Niemcy Zachodnie – pomimo wielu utrzymujących się różnic – okazują się po 33 latach wspólnej historii regionami zjednoczonego kraju. Wyraźnie więcej je łączy niż różni”⁸³. Zlecona na tę okoliczność przez tygodnik „Stern” ankieta wykazała, że większość obywateli myśli inaczej – ich zdaniem 34 lata po upadku muru berlińskiego mieszkańcy po obu stronach Łaby są podzieleni bardziej niż kiedykolwiek⁸⁴. Nastroje społeczne uległy wyraźnemu pogorszeniu, szczególnie na wschodzie kraju. Tam aż 75% respondentów uważa, że Niemcy wciąż nie są jednym narodem, co z kolei wyraźnie przekłada się na ich preferencje polityczne.

Wschodni Niemcy wyborcy z jednej strony od kilku lat są coraz bardziej podatni na retorykę AfD⁸⁵, z drugiej strony wciąż silne pozostają wśród nich inklinacje lewicowe. Partia Lewica określa siebie wprost „reprezentantką interesów ludzi we wschodnich

⁸⁰ F. Zandt, *Deutsche geben grünes Licht für Ampelkoalition*, „Statista” [online], 28 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/infografik/25861/bevorzugte-koalitionen-nach-der-bundestagswahl-2021/>>.

⁸¹ *ARD-DeutschlandTREND Dezember 2022*, Infratest dimap, Berlin 2022, s. 4, [online, dostęp: 20 XI 2023]: https://www.infratest-dimap.de/fileadmin/user_upload/DT_2212_Report.pdf.

⁸² *Wie zufrieden sind Sie mit der Arbeit der Bundesregierung?*, „Statista” [online], listopad 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/2953/umfrage/zufriedenheit-mit-der-arbeit-der-bundesregierung/>>.

⁸³ *Zum Stand der Deutschen Einheit. Bericht der Bundesregierung 2023*, Der Beauftragte der Bundesregierung für Ostdeutschland, Berlin 2023, s. 6.

⁸⁴ L. Wolf-Doettinchem, *Die Stimmung zur Deutschen Einheit ist gekippt*, „Der Stern” [online], 26 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.stern.de/politik/deutsche-einheit--die-stimmung-ist-laut-umfrage-gekippt-33858156.html>>.

⁸⁵ Zob. K. Gelles, *Uwarunkowania sukcesu Alternatywy dla Niemiec w nowych krajach związkowych*, „Przełęcz Zachodni” 2023, nr 3, s. 7–34.

Niemczech⁸⁶ i ma tam zdecydowanie więcej zwolenników niż w starych landach. Tę dysproporcję widać było w ostatnich wyborach parlamentarnych, kiedy ogółem zdobyła ona 4,9% głosów, przy czym poparcie na zachodzie i wschodzie wyniosło odpowiednio 3,6% i 10,1%⁸⁷. Do głosowania na nią skłaniają przede wszystkim takie zagadnienia jak bezpieczeństwo socjalne, ochrona środowiska i klimatu oraz kwestie związane z zatrudnieniem i gospodarką. Za jej mocną stroną uchodzi walka z nierównościami społecznymi, słabym punktem jest zaś brak wyrazistych, charyzmatycznych przywódców⁸⁸. Dyferencje między starymi i nowymi landami występują również w wyborach do parlamentów krajowych. Partia osiąga w Berlinie, Brandenburgii, Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Saksonii, Saksonii-Anhalcie i Turyngii świetne rezultaty.

Tabela 2. Wyniki Lewicy w wyborach do landtagów nowych krajów związkowych (w procentach)

land \ rok	Berlin	Brandenburgia	Meklemburgia-Pomorze Przednie	Saksonia	Saksonia-Anhalt	Turyngia
2005						
2006	13,4		16,8		24,1	
2007						
2008						
2009		27,2		20,6		27,4
2010						
2011	11,7		18,4		23,7	
2012						
2013						
2014		18,4		18,9		28,2
2015						
2016	15,6		13,2		16,3	
2017						
2018						

⁸⁶ *Wahlprogramm der Partei Die Linke zur Bundestagswahl 2017 beschlossen auf dem Bundestagswahlparteitag, Hannover, 9. bis 11. Juni 2017*, Die Linke, Berlin [b.r.w.], s. 62: <https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf> [dostęp: 20 XI 2023].

⁸⁷ *Ergebnisse der Bundestagswahl 2021*, „Die Bundeswahlleiterin” [online], 15 X 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.bundeswahlleiterin.de/info/presse/mitteilungen/bundestagswahl-2021/52_21_endgueltiges-ergebnis.html>; *Die Wahlergebnisse der Bundesländer*, „Die Tagesschau” [online], 28 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/ergebnisse-bundeslaender.shtml>>. W nowych krajach związkowych poparcie dla Lewicy w tych wyborach do Bundestagu wyglądało następująco: (dawniej podzielony) Berlin (11,4%), Brandenburgia (8,5%), Meklemburgia-Pomorze Przednie (11,1%), Saksonia (9,3%), Saksonia-Anhalt (9,6%), Turyngia (11,4%).

⁸⁸ *Wer wählte die Linkspartei...*

2019		10,7		10,4		31,0
2020						
2021	14,1*		9,9		11,0	
2022						
2023	12,2					
2024				4,5		13,1

* W związku z szeregiem nieprawidłowości berliński Trybunał Konstytucyjny unieważnił wybory z 2021 r., powtórzono je w lutym 2023 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Wahlergebnisse Länderparlamente*, „Die Tagesschau” [online, dostęp: 03 IX 2024]: <<https://www.tagesschau.de/wahlarchiv/laenderparlamente/>>.

Za bastion Die Linke można uznać Turynię, gdzie głosuje na nią niemal co trzeci mieszkaniec (31%)⁸⁹. To jedyny kraj związkowy, którym od 2014 r. kieruje premier z ramienia Lewicy – Bodo Ramelow. Przywiązanie wielu wyborców na wschodzie Niemiec do tej partii stanowi istotny element tamtejszej kultury politycznej⁹⁰.

Początkowo AfD, jako partia eurosceptyczna, mogła liczyć na poparcie głównie zachodnich Niemców, rozczarowanych polityką rządu federalnego. Kiedy w 2013 r. po raz pierwszy wystartowała w wyborach do Bundestagu, udało się jej pozyskać wielu głosujących dotąd na inne ugrupowania. W tej grupie znalazło się 340 tys. dotychczasowych zwolenników Lewicy, cztery lata później było ich 400 tys., w ostatnich wyborach z 2021 r. 90 tys.⁹¹. Kryzys uchodźczy z 2015 r. spowodował zmianę profilu partii na antyimigrancki i coraz bardziej populistyczny. Umiejętnie manipulując strachem obywateli przed masowym napływem obcych i odmiennych kulturowo ludzi, po wyborach do Bundestagu z 2017 r. AfD uplasowała się na trzecim miejscu za chadekami i socjaldemokratami. Od tego czasu swoją aktywność koncentruje głównie we wschodnich landach, gdzie z powodzeniem konkuruje z Lewicą. Nierzadko ją wyprzedza, jak np. w wyborach landowych z 2016 r. w Saksonii-Anhalcie i Meklemburgii-Pomorzu Przednim czy w 2019 r. w Saksonii oraz Brandenburgii. Oba ugrupowania – AfD i Lewica – mają swój twardy elektorat, ale rywalizują o pozyskanie innych grup – tzw. wyborców z protestu (*Protestwähler*) czy „chwiejnych wyborców” (*Wechselwähler*).

Federacyjna struktura RFN powoduje, że polityka lokalna i ogólnoniemiecka wzajemnie na siebie oddziałują. Wybory na szczeblu związkowym – do Bundestagu – odbywają się co cztery lata, do landtagów – z reguły co pięć lat (z wyjątkiem Bremy, gdzie kadencje są czteroletnie), przy czym nie są organizowane w poszczególnych landach jednocześnie, każdy z krajów związkowych wybiera władze według własnego rytmu. Szczególnie wiele emocji budzi zawsze tzw. superrok wyborczy (*Superwahljahr*),

⁸⁹ M. Fürstenau, *Linke: Bundestagswahl wird zur Zitterpartie*, „Deutsche Welle” [online], 5 VIII 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.dw.com/de/linke-bundestagswahl-wird-zur-zitterpartie/a-57960155>>.

⁹⁰ F. Arnold, R. Freier, M. Kroh, *Geteilte politische Kultur auch 25 Jahre nach der Wiedervereinigung?*, „DIW Wochenbericht” 2015, Nr. 37, s. 803–814.

⁹¹ *Wahlergebnisse. Bundestag*, „Die Tagesschau” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahlarchiv/bundestag>>.

w którym terminy wyborów na szczeblu federalnym i lokalnym nakładają się, a Niemcy oddają swój głos wyjątkowo często. „Taki kalendarz wyborów podgrzewa temperaturę życia publicznego w całym kraju pomiędzy wyborami do Bundestagu. To tutaj wykluwają się nowe trendy, które nierzadko stają się potem udziałem całych Niemiec. To tu testowane są nowe polityczne konfiguracje, szlify zdobywają nowe partie i ruchy polityczne”⁹². Do takiej kumulacji dojdzie w Niemczech w 2024 r., gdy poza wyborami komunalnymi i do Parlamentu Europejskiego wiosną we wrześniu landtagi będą wybierać Brandenburczycy, Saksończycy i mieszkańcy Turynгии. Zważywszy na pogarszającą się sytuację ekonomiczną i spadek nastrojów społecznych, można oczekiwać, że będą one symbolicznym sprawdzianem dla niemieckiej demokracji i działań rządu federalnego, któremu – jak przewidują komentatorzy polityczni – wielu wyborców pokaże czerwoną kartkę.

Latem 2023 r. sondaże przewidywały, że hipotetyczna „partia Wagenknecht” mogłaby liczyć na znaczące poparcie wschodnich Niemców, szczególnie w Turynгии – gdyby głosowano tam teraz, stałaby się czołową siłą polityczną⁹³. Nasuwa się zatem pytanie o wpływ, jaki na niemiecką scenę polityczną wywarłoby pojawienie się kolejnego lewicowego ugrupowania. A także to, czy będzie ono w stanie powstrzymać triumfalny pochód AfD?

Sojusz Sahry Wagenknecht i jego program dla Niemiec

Jako polityk Sahra Wagenknecht jest konsekwentna w swoim stanowisku, nie stroi od głoszenia opinii kontrowersyjnych, niekoniecznie poprawnych politycznie. Jednocześnie zręcznie instrumentalizuje nastroje społeczne rodaków niezadowolonych z rozwoju sytuacji w kraju. Przykładowo, kiedy po 2015 r. wielu Niemców podzielało antyimigranckie zapatrywania, obawiając się, że uchodźcy odbiorą im pracę, ona również przyznawała, że napływający licznie cudzoziemcy, jako tania siła robocza, będą konkurować z rodzimymi pracownikami⁹⁴. Zastąpiła wówczas wypowiedziami, które mogłyby paść z drugiej strony sceny politycznej, jak te, że gotowość do przyjmowania uchodźców ma swoje granice, ich liczba tworzy masę krytyczną przekraczającą możliwości niemieckiego państwa, a przybysze mają respektować – to o azylu – udzielone im prawo gościnności⁹⁵. „Swoją nieskoordynowaną, nieprzemyślaną polityką Merkel przyczyniła się do wzrostu ogromnej niepewności i strachu. Jej polityka sprowadza się do

⁹² R. Woś, *Niemcy po wyborach landowych*, „Biuletyn Niemiecki” 2011, nr 20, s. 2.

⁹³ T. Regniet, *Wagenknecht-Partei hätte in Thüringen 25 Prozent*, „Das Handelsblatt” [online], 13 VII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/parteien-wagenknecht-partei-haette-in-thueringen-25-prozent/29257258.html>>.

⁹⁴ *W Niemczech powstaje nowy ruch pozaparlamentarny. „Powstań”, „Deutsche Welle”* [online], 3 VIII 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.dw.com/pl/czy-w-niemieckiej-lewicy-szykuje-si%C4%99-roz%C5%82am-powstaje-nowy-ruch-pozaparlamentarny/a-44946443>>.

⁹⁵ K. Hagen, *Wagenknecht und das Asylrecht. Die Gast-Rechte*, „Der Spiegel” [online], 12 I 2016 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sahra-wagenknecht-zum-asylrecht-die-gast-rechte-a-1071614.html>>; P. Beucker, *Mehr als ein Ausrutscher*, „Die Tageszeitung” [online], 27 VII 2016 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Kommentar-Sahra-Wagenknecht/!5327896/>>.

nakładania kosztów integracji uchodźców na klasę średnią i biedniejszych. To przyciąga wyborców do AfD⁹⁶ – mówiła w jednym z wywiadów.

W opinii Eckharda Jessego w Lewicy „od dawna były osoby, których poglądy w sprawie imigracji są zbliżone do radykalnie prawicowej AfD. Z reguły to byli obywatele NRD. Sahra Wagenknecht stała na ich czele. To lewaczka, która jest zarazem nacjonalistką⁹⁷. Politolog uchodzi za twórcę tzw. teorii podkowy, zakładającej, że prawicowy i lewicowy ekstremizm różnią się od siebie tylko pozornie. Choć usytuowane na krańcach partyjnego spektrum, zwalczają się i co do niektórych kwestii zajmują odmienne stanowiska (np. wrogość wobec obcokrajowców), to w pewnych sprawach ich pozycje się zbliżają, podobnie jak końce podkowy (np. krytyka polityki rządu, troska o rozwój gospodarczy kraju i własną sytuację materialną, sceptyczne nastawienie do USA i prorosyjskie sympatie)⁹⁸. Cechą charakterystyczną elektoratu AfD i Lewicy ma być ogólne, większe niż u przeciętnego wyborcy, niezadowolenie – dotyczy ono zarówno sytuacji w państwie, jak i spraw we własnym życiu⁹⁹. Obie grupy w sposób bardziej zdecydowany artykułują swą niechęć, a wręcz nienawiść wobec „tych tam na górze”, czyli rządzących. Wagenknecht uważa, że „nie ma sprzeczności w byciu co do wartości konserwatywnym, posiadając przy tym jednocześnie lewicowe podejście¹⁰⁰. W jej przekonaniu wobec braku realnej alternatywy ze strony pozostałych partii – „jeśli na razie nie ma nic innego” – wielu głosowało dotąd na AfD, by w ten sposób dać upust swej frustracji. Wyborców może też zniechęcić nasilająca się prawicowo-nacjonalistyczna retoryka tego stronnictwa, czego dowodzą protesty mieszkańców wielu niemieckich miast na początku 2024 r. To do nich swą „poważną ofertę” kieruje nowo powstały BSW¹⁰¹.

Polityczka ma już na swoim koncie szeroko zakrojoną inicjatywę, która spotkała się z szerokim odzewem ze strony osób podzielających jej zapatrywania, lecz niekoniecznie aktywnych politycznie. W dniu 4 września 2018 r. *oficjalnie* swą działalność zainaugurował lewicowy ruch pozaparlamentarny o nazwie „Aufstehen” (Powstań), którego była współtwórczynią. W założeniu pomyślany jako mniej sformalizowana i otwarta na

⁹⁶ M. Leubecher, „Merkel verantwortet schlimmsten Rechtsruck nach 1945”, „Die Welt” [online], 22 III 2016 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article153550410/Merkel-verantwortet-schlimmsten-Rechtsruck-nach-1945.html>>.

⁹⁷ M. Nowicki, *Piękna Sahra i imigranci*, „Newsweek” [online], 15 IX 2015 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.newsweek.pl/swiat/sahra-wagenknecht-w-natarciu-zmiany-w-polityce-niemiec/cqmkp9g>>.

⁹⁸ E. Jesse, *Formen des politischen Extremismus*, [w:] *Extremismus in Deutschland. Erscheinungsformen und aktuelle Bestandsaufnahme*, Bundesministerium des Innern, Berlin 2004, s. 22.

⁹⁹ P. Bartmuß i in., *Was Anhänger von AfD und Linke eint*, „Die Zeit” [online], 30 VII 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-07/afd-linke-rechts-links-waehler-gemeinsamkeiten/komplettansicht>>.

¹⁰⁰ S. Wagenknecht, *Die Selbstgerechten...*, s. 226. Zob. S. Wagner, L.C. Wurthmann, J.Ph. Thomeczek, *Bridging Left and Right? How Sahra Wagenknecht Could Change the German Party Landscape*, „Politische Vierteljahresschrift” 2023, Nr. 1, s. 621–636.

¹⁰¹ K. Palzer, *Wagenknecht-Partei. Das Wundermittel gegen die AfD?*, „Die Tagesschau” [online], 8 I 2024 [dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/wagenknecht-partei-104.html>>.

różne środowiska struktura, miał oferować alternatywę dla tradycyjnych partii. „Chcemy przywrócić politykę ludziom. A ludzi z powrotem do polityki”¹⁰² – brzmiało jego motto. Przede wszystkim – wobec kryzysu zaufania obywateli do demokracji w Niemczech – postulował wzmocnienie poczucia wspólnotowości i solidarności, co wymagało zaangażowania na rzecz kompleksowej i systematycznej polityki wyrównywania szans¹⁰³. Potencjał inicjatywy był zaskakująco duży – co trzeci respondent przeprowadzanych wówczas sondaży uważał pomysł za trafiony, a największe uznanie znalazł on wśród sympatyków Lewicy (45%), Zielonych (26%) i AfD (23%)¹⁰⁴.

Wydawało się, że nowy ruch trafił w sedno aktualnych potrzeb społecznych. W krótkim czasie liczba zarejestrowanych zwolenników wzrosła do ponad 160 tys., w całym kraju zaczęły się pojawiać jego lokalne i regionalne formacje¹⁰⁵. Pierwotny zamysł założycieli okazał się jednak niewystarczająco nośny, a przedsięwzięcie zaczęło tracić na dynamice, m.in. wskutek braku jednomyślności w kierownictwie. Pół roku później – w marcu 2019 r. – szereg ruchu opuściła Sahra Wagenknecht, uważana za jego liderkę. Wprawdzie jako powód sama zainteresowana podawała problemy zdrowotne, ale jednocześnie przyznawała, iż na dłuższą metę nie powiodło się stworzenie obszernej platformy kooperacji, ponieważ „partie, do których skierowano zaproszenie do współpracy, odcięły się”¹⁰⁶. Zakończenie działalności „Aufstehen” nie było zaskoczeniem, bo współcześnie tego rodzaju inicjatywy wyczerpują się stosunkowo szybko, ponieważ im bardziej różnorodne i indywidualistyczne staje się społeczeństwo, tym trudniej skupić setki ludzi wokół jakiejś idei na dłużej. Komentatorzy życia politycznego zauważali jednak, że pomimo niepowodzenia ogromna mobilizacja społeczna, jaką wywołał ruch „Aufstehen”, dowodziła olbrzymiego zapotrzebowania na tego rodzaju formę zaangażowania.

Zważywszy na pogarszającą się sytuację ekonomiczną i spadek nastrojów społecznych w 2023 r., Sahra Wagenknecht powróciła do tematu stworzenia własnej partii, a potencjalne zaplecze wyborcze dostrzega w nowych landach. Pytana o szczegó-

¹⁰² S. Kim, „Aufstehen”: *Möglichkeiten und Grenzen eines gegenhegemonialen Projekts*, „WZB Democracy Blog” [online], 2 X 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://democracy.blog.wzb.eu/2018/10/02/aufstehen-moeglichkeiten-und-grenzen-eines-gegenhegemonialen-projekts/#more-2783>>.

¹⁰³ P. Brandt, *Wir brauchen eine linke Ökumene. Plädoyer für eine Sammlungsbewegung links der Mitte*, „IPG Journal” [online], 8 VIII 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.ipg-journal.de/rubriken/zukunft-der-sozialdemokratie/artikel/wir-brauchen-eine-linke-oekumene-2910/>>.

¹⁰⁴ *Alle aufstehen! Und dann?*, „Focus Magazin”, 18 VIII 2018; *Glauben Sie, dass sich durch die Bewegung „Aufstehen” der Linken Politikerin Sahra Wagenknecht linke Inhalte besser durchsetzen lassen?*, „Statista” [online], sierpień 2018 [dostęp: 15 VIII 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/894043/umfrage/meinung-zur-durchsetzungskraft-der-bewegung-aufstehen-von-sahra-wagenknecht/>>.

¹⁰⁵ R. Balcerowiak, *Der vergeigte Aufbruch*, „Die Tageszeitung” [online], 4 IX 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Debatte-zur-Bewegung-Aufstehen/!5619521/>>; *Aufstehen: Wagenknecht stellt ihre linke Sammlungsbewegung vor*, „You Tube. Welt” [online], 4 IX 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=RpbKhoAISAw>>.

¹⁰⁶ *Wagenknecht zieht sich aus Spitze bei „Aufstehen” zurück*, „Der Spiegel” [online], 3 III 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sahra-wagenknecht-will-sich-aus-aufstehen-spitze-zurueckziehen-a-1257069.html>>.

ły, przyznała w jednym z wywiadów, że do takiego przedsięwzięcia, by zakończyło się powodzeniem, „potrzebne są struktury, zdolni organizatorzy, odpowiedni zespół. A to wszystko wymaga czasu”¹⁰⁷. Niewykluczone, że owa ostrożność podyktowana jest doświadczeniem z ruchem „Aufstehen”.

Krokiem na drodze do powstania partii było powołanie do życia stowarzyszenia BSW, którego zarząd zaprezentowano na konferencji prasowej 23 października 2023 r. Obok Sahry Wagenknecht w składzie znaleźli się inni politycy związani z Lewicą – przewodniczącą została dotychczasowa szefowa frakcji parlamentarnej Amira Mohamed Ali, jej zastępcą – Christian Leye, dyrektorem zarządzającym – Lukas Schön, natomiast Ralph Suikat – skarbnikiem¹⁰⁸. Z hipotetycznego, ponieważ uwzględniającego udział tego nieistniejącego ugrupowania w wyborach, sondażu (tzw. Sonntagsfrage) przeprowadzonego wówczas przez instytut INSA wynikało, że stowarzyszenie dysponowałoby w Niemczech ogromnym potencjałem – 14% respondentów nie wykluczało oddania na nie głosu. Tym samym plasowałoby się na czwartym miejscu w rankingu poparcia, po chadekach, AfD i socjaldemokratkach¹⁰⁹. Zjazd założycielski nowej partii odbył się 8 stycznia 2024 r. Na jej czele stanęły Wagenknecht i Mohamed Ali.

Pierwszym testem poparcia dla stronnictwa miała być elekcja do Parlamentu Europejskiego w czerwcu 2024 r. Według badań opinii publicznej przeprowadzonych przez różne ośrodki tuż po powstaniu BSW, na tę nową siłę na niemieckiej scenie politycznej zagłosowałoby od 4% do 8,5% ankietowanych¹¹⁰. Ostatecznie w wyborach europejskich z 9 czerwca ugrupowanie Sahry Wagenknecht zdobyło 6,2% poparcia, przy czym na wschodzie kraju wyniosło ono 13,9%, na zachodzie zaś 4,3%¹¹¹.

Niemieccy badacze od kilku lat skupiają uwagę na fenomenie popularności AfD, zwłaszcza na wschodzie kraju, wskazując na możliwe przyczyny. Wciąż brakuje odpowiedzi na pytania, co mogłoby zmienić ów trend i jak należy postępować z tą coraz bardziej nacjonalistyczną i skrajnie prawicową partią. Zdaniem Sahry Wagenknecht, zamiast ją ignorować, dyskredytować lub demonizować, należy pochylić się nad przyczyną jej sukcesu, postrzeganego przede wszystkim jako wynik rozczarowania działaniami rządu i postawą pozostałych partii. Te ostatnie zdają się interesować problemami obywateli tylko wtedy, gdy potrzebne są im ich głosy, a wyborcy czują się traktowani protekcyjnie i stale pouczeni, co pogłębia poczucie braku współodpowiedzialności

¹⁰⁷ Sahra Wagenknecht: „Es gibt die politische Notwendigkeit für eine neue Partei”. Ein Interview von J.-H. Hnida, J. Schultheis, „Web” [online], 12 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://web.de/magazine/politik/sahra-wagenknecht-politische-notwendigkeit-partei-38617660>>.

¹⁰⁸ Pressekonferenz zur Gründung des Vereins „Bündnis Sahra Wagenknecht”, „You Tube. NTV Nachrichten” [online], 23 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=mBO8s-wJ0S0>>.

¹⁰⁹ C. Stör, *Umfrage-Beben: Wagenknecht startet durch – Neue Partei schießt in die Höhe*, „Frankfurter Rundschau” [online], 31 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.fr.de/politik/linke-wahlen-wagenknecht-partei-umfrage-buendnis-bsw-umfrage-afd-union-zr-92642576.html>>.

¹¹⁰ Übersicht der Wahlumfragen des Wahlrends, „DAWUM” [dostęp: 1 III 2024]: <<https://dawum.de/Bundestag/>>.

¹¹¹ K. Schubert, *Union gewinnt – AfD Nummer zwei*, „ZDFheute” [online], 10 VI 2024 [dostęp: 12 VIII 2024], <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/europawahl-2024-ergebnisse-deutschland-europa-100.html>.

i sprawczości¹¹². Dotyczy to również Lewicy, w której coraz mniej osób upatruje reprezentantkę swoich interesów.

Prominentna polityczka uważa, że chcąc osłabić wpływy AfD, trzeba wyjść ludziom naprzeciw i złożyć im realną, atrakcyjną ofertę, propaguje więc kombinację lewicowej polityki gospodarczej z konserwatywnymi poglądami społecznymi¹¹³. „Jest to połączenie, jakie dotąd nie istniało w niemieckim krajobrazie partyjnym, choć zapotrzebowanie po stronie wyborców jest ogromne”¹¹⁴ – zauważa politolożka Sarah Wagner. Odczuwa się je głównie wśród mieszkańców wschodnich Niemiec, wciąż borykających się z konsekwencjami zjednoczenia, a ona zdaje się umiejętnie odczytywać i wykorzystywać te nastroje, jak również świadomie odwołuje się do tęsknoty za przeszłością i „niespełnionych marzeń o lepszym świecie”¹¹⁵. I choć od zniknięcia NRD z mapy upłynęło grubo ponad 30 lat, to Wschód jest nadal „ideologicznie naznaczony socjalistycznymi czasami, w których przynajmniej teoretycznie istniały cele, wizje i ideały” – wyjaśnia wieloletni dyrektor saksońskiej Centrali Kształcenia Obywatelskiego Frank Richter¹¹⁶. Rządzącym nie udało się wypełnić powstałej próżni, natomiast w ostatnich latach skutecznie czynią to politycy AfD, a od niedawna również Lewicy.

Zapytana o kluczowe dla nowej partii kwestie, Sahra Wagenknecht wymieniła cztery, ujmując je w hasła postulujące: racjonalną gospodarkę (*wirtschaftliche Vernunft*), sprawiedliwość społeczną (*soziale Gerechtigkeit*), wolność (*Freiheit*) oraz pokój (*Frieden*)¹¹⁷. Zdaje się to korespondować z aktualnymi nastrojami społecznymi. Niemcy

¹¹² S. Wagenknecht, *Die Selbstgerechten...*, s. 247; A. Rummel, *Wagenknecht...; Wagenknecht zu Höhenflug der AfD: Menschen von Politik enttäuscht*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 16 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/wagenknecht-afd-menschen-enttaeuscht-100.html>>.

¹¹³ *Sahra Wagenknecht: Neue Partei könnte AfD-Wähler zurückgewinnen*, „Berliner Zeitung” [online], 21 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.berliner-zeitung.de/news/linken-politikerin-sahra-wagenknecht-findet-neue-partie-koennte-afd-waehler-zurueckgewinnen-li.361654>>.

¹¹⁴ A.-L. Ripperger, *„Eine Wagenknecht-Partei wäre vor allem für die AfD gefährlich”*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 27 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/eine-wagenknecht-partei-waere-vor-allem-fuer-die-afd-gefaehrlich-18974807.html?premium=0xae3efa700293c9bf2c40071652f39b6b41c91c094a07259c1c8c229f873c42b&GEPC=s3#void>>.

¹¹⁵ *Wagenknecht: Linke perspektivisch „bedeutungslose Splitterpartei”*, „T-Online” [online], 7 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/parteien/id_100220938/streit-in-der-linkspartei-sahra-wagenknecht-kritisiert-erneut-den-kurs-der-partei.html>.

¹¹⁶ J. Süßmann, *Frank Richter: Wahlergebnis löst größte Befürchtungen aus*, 28 V 2019 [dostęp: 7 XII 2023]: <<https://www.evangelisch.de/inhalte/156460/28-05-2019/frank-richter-wahlergebnis-loest-groesste-befuerchtungen-aus>>.

¹¹⁷ H.-J. Vehlewald, *Wagenknecht gründet ihre eigene Partei. Das plant die Frau, die die „Ampel stoppen” und Scholz stürzen will*, „Das Bild” [online], 10 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/beschlossen-sahra-wagenknecht-gruendet-eigene-partei-85351472.bild.html>>; *Nun ist es entschieden. Wagenknecht gründet ihre eigene Partei – und nennt vier Kernpunkte*, „Focus” [online], 10 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.focus.de/politik/nach-landtagswahl-in-hessen-und-bayern-wagenknecht-gruendet-ihre-eigene-partei_id_204167655.html>.

z niepokojem patrzą na bieg spraw w kraju, tylko co czwarty ankietowany sytuację ekonomiczną ocenia dobrze, a zdaniem 83% respondentów dobrobyt w Niemczech nie jest rozłożony równomiernie. Grafika przedstawia kwestie, które najbardziej niepokoją respondentów.

Ryc. 1. Najważniejsze problemy, z którymi borykają się Niemcy (w procentach)

* Bürgergeld (dochód obywatelski), nowy zasiłek dla bezrobotnych, wprowadzony w 2023 r.

Źródło: E. Ehni, *Zuspruch für Ampel auf neuem Tiefstand*, „Die Tagesschau” [online], 31 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-3396.html>>.

Wagenknecht stwierdza, że czas już skończyć z „szaloną polityką” koalicji rządzącej, która z dobrem większości nie ma nic wspólnego i nie chroni obywateli przed negatywnymi skutkami gospodarki wolnorynkowej, za to faworyzuje najbogatszych. „Tam, gdzie rynki nie funkcjonują, państwo musi interweniować w proces ustalania cen”¹¹⁸ – stwierdza. Innymi słowy, niemiecki rynek nie jest konkurencyjny, bo zdominowały go największe przedsiębiorstwa, osiągające niebotyczne zyski i dyktujące ceny, na które coraz więcej ludzi nie może sobie pozwolić. „Nigdy wcześniej bogactwo nielicznych nie było tak wielkie, ale też nigdy wcześniej strach o przyszłość i niepewność wielu nie były tak ogromne”¹¹⁹ – pisała we wstępie jednej ze swoich książek. Koncentracja kapitału w rękach wąskiej grupy, która w ten sposób zyskuje potężne wpływy polityczne, nie służy RFN i jej mieszkańcom¹²⁰. Wśród przykładów nierównego traktowania wymienia czas pandemii, kiedy na rządową pomoc mogły liczyć duże firmy, a nie drobni

¹¹⁸ M. Lattemann, *Sahra Wagenknecht will Supermärkten an den Kragen – Edeka und Co. zerschlagen?*, „Der Westen” [online], 27 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.derwesten.de/politik/sahra-wagenknecht-supermaerkte-edeka-wirtschaft-b-id300658275.html>>.

¹¹⁹ S. Wagenknecht, *Freiheit...*, s. 7.

¹²⁰ Taż, *Die Selbstgerechten...*, s. 265.

producenci czy osoby wolnych zawodów. Podobnie było w trakcie kryzysu finansowego, gdy ratowano duże banki, a koszty ponosili wszyscy obywatele. „Gdybyśmy mieli w kraju sprawnie funkcjonującą demokrację, polityka wyglądałaby zgoła inaczej”¹²¹.

Sprawiedliwość społeczna to w wypowiedziach lewicowej polityk często poruszany temat. Uważa ona, że we współczesnych Niemczech rośnie przepaść między bogatymi i biednymi, a z obietnicy ojca cudu gospodarczego Ludwiga Erharda o „dobrobycie dla wszystkich” nic nie zostało. Ludzie gorzej sytuowani skazani są na świadczenia i usługi (zdrowotne, edukacyjne itp.) drugiej jakości, co pogarsza ich położenie i prowadzi do powstania błędnego koła biedy. *Spółczesność ulega fragmentacji* i głębokim rozwarstwieniom, a chcąc przywrócić jego dobre funkcjonowanie, trzeba wzmocnić poczucie jedności wśród mieszkańców. „Tylko tam, gdzie istnieją wspólne wartości i więzy, rodzi się gotowość do socjalnej solidarności”¹²². Mieszkańcy Niemiec muszą wierzyć, że w ich ojczyźnie będą dostępne „dobre szkoły, dobre szpitale, odpowiednie płace, skuteczna ochrona przed przestępczością i dobrze rozwinięta infrastruktura”¹²³, mając przekonanie, że tym wszystkim zajmą się politycy. To nie przejaw nacjonalizmu, lecz prawa gwarantowane obywatelom przez demokratyczne państwo. By wszystkim żyło się lepiej, Wagenknecht opowiada się za zapewnieniem miejsc pracy i utrzymaniem ich w kraju, wprowadzeniem godziwych wynagrodzeń, zwiększeniem wsparcia dla najuboższych, podwyższeniem podatków dla najlepiej zarabiających, przywróceniem silnego systemu socjalnego i wspieraniem przez rządzących innowacyjności gospodarki. Podobne postulaty formułują działacze AfD, jednak w odróżnieniu od nich według Sahry Wagenknecht wzmocnienie roli państwa powinno iść w parze z zapewnieniem jak największej wolności osobistej.

Zwraca ona uwagę, iż wobec osób o poglądach odbiegających od mainstreamu stosuje się tzw. *cancel culture*, czyli kulturę unieważniania. Zarzut ten formułuje również pod adresem własnej partii, której działaczom bliżej do lewicy salonowej, a w uprawianej przez nich polityce więcej jest retoryki – nazywa to wprost lifestylową modą – niż autentycznych przekonań. „Wprawdzie opowiadają się za różnorodnością, przeciwko rasizmowi, deklarują poparcie dla przyjaznej polityki migracyjnej i są oczywiście przeciw zmianom klimatycznym, ale to wyłącznie powierzchowne deklaracje. W gruncie rzeczy »lifestylowcy« nie interesują się tymi problemami, a już na pewno nie walką klasową”. Brakuje im tolerancji dla postaw innych niż ich własne, dla tych, co „oceniają i przeżywają takie kwestie, jak migracja, klimat itd., inaczej niż oni sami”¹²⁴.

W jej ocenie ograniczana jest również wolność wypowiedzi – jeśli ktoś przekracza ramy politycznej poprawności lub ma zapatrywania inne od głoszonych przez rządzących, musi liczyć się z wykluczeniem. Stanowi to problem w debatach na ważne dla wszystkich Niemców tematy. Myślący inaczej muszą zastanawiać się, co mogą powiedzieć publicznie, by nie narazić się na ostracyzm. „Nie czuję się tym dotknięta do żywego, ale oczywiście nie jest to miłe, gdy opowiadając się za pokojowym rozwiązaniem, jestem otwarcie przedstawiana jako przyjaciółka Putina i gloryfikatorka Rosji.

¹²¹ Tamże, s. 248.

¹²² Tamże, s. 215.

¹²³ S. Wagenknecht, *Reichtum...*, s. 33.

¹²⁴ M. Orzechowski, *Lady Voldemort*, „Polityka”, 14 I 2023.

Dotyczy to także innych tematów (...) kto krytykuje prawo energetyczne, ten od razu ściąga na siebie podejrzenie, że ochrona klimatu nie leży mu na sercu¹²⁵ – wyjaśniała w jednym z wywiadów Wagenknecht.

Tematem odbijającym się w 2023 r. szerokim echem wśród Niemców była trwająca od lutego 2022 r. wojna w Ukrainie. Polityczka domaga się powrotu do dyplomacji i rozpoczęcia rokowań z Rosją, ponieważ przedłużający się konflikt coraz bardziej szkodzi również RFN. „Podczas gdy rosyjska gospodarka pomimo sankcji dobrze sobie radzi, niemiecka kurczy się. Sami się rujnujemy. Można więc szczyścić się tu wzniosłym ideałem moralnym, ale wysokie koszty energii spowodują przeniesienie znacznej części naszego przemysłu za granicę i obniżenie standardu życia w Niemczech”¹²⁶.

Podobnie myśli wiele osób – 41% respondentów sondażu z września 2023 r. wyraziło przekonanie, że drogą negocjacji wojnę tę można zakończyć (56% wykluczyło taką perspektywę jako nierealną)¹²⁷. W zależności od regionu i elektoratu różnice w tym zakresie są znaczące. Mieszkańcy nowych landów zdają się wykazywać więcej zrozumienia dla rosyjskich interesów narodowych, mając jednocześnie większy dystans do USA i zachodniego sojuszu. W swoim mniemaniu potrafią bardziej kompetentnie i trafnie ocenić rozwój sytuacji za sprawą wcześniejszej socjalizacji w komunistycznym kraju¹²⁸. Zdecydowanie mniej Niemców na Wschodzie (56%) niż Zachodzie (73%) popiera podtrzymanie antyrosyjskich sankcji¹²⁹. Pod względem preferencji politycznych najbardziej sceptyczni są zwolennicy AfD i Lewicy – odpowiednio 66% i 45% sprzeciwia się bojkotowi Rosji. Warto dodać, że o ile 58% sympatyków Die Linke z nowych landów kwestionuje stosowanie dalszych obostrzeń, to w starych landach 60% je popiera¹³⁰. Na początku 2023 r. stowarzyszenie badawcze MOTRA (System Monitorowania i Platforma Transferu Radykalizacji) przeprowadziło ankietę internetową, w której poruszono m.in. kwestię akceptacji dostaw broni dla Ukrainy. Tutaj również zauważalne były rozbieżności wśród zwolenników poszczególnych ugrupowań. W przypadku Lewicy 17,2% stronników nie zgadza się na jakiegokolwiek wsparcie militarne, 47,8% aprobuje dostarczanie jedynie uzbrojenia niezbędnego do obrony, 8,9% – także czołgów, a 26,1% – również samolotów i rakiet¹³¹.

¹²⁵ *Wagenknecht stellt mögliches Partei-Programm vor*, „You Tube. ZDF Heute Nachrichten” [online], 19 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=vuC90bz2itY>>.

¹²⁶ *Sahra Wagenknecht: „Es gibt...*

¹²⁷ *Kann der Krieg in der Ukraine auf diplomatischem Weg beendet werden? (im September 2023)*, „Statista” [online], wrzesień 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1410042/umfrage/umfrage-zur-diplomatischen-beendigung-des-ukraine-krieges/>>.

¹²⁸ *Russlandpolitik: Zwei Drittel sehen größere Spaltung zwischen Ost- und Westdeutschen*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 3 X 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/gesellschaft/umfrage-deutsche-einheit-104.html>>.

¹²⁹ *Umfrage: Nur 56 Prozent der Ostdeutschen sind für Russland-Sanktionen*, „Berliner Zeitung” [online], 26 V 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.berliner-zeitung.de/news/studie-umfrage-mehrheit-der-deutschen-fuer-russland-sanktionen-wegen-ukraine-krieg-ostdeutsche-gespalten-li.352689>>.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ T. Richter i in., *Der Ukrainekrieg: Kriegsängste, die Akzeptanz von Waffenlieferungen und Autokratieakzeptanz in Deutschland. Kommentar*, „Russland-Analysen” 2023, Nr. 437, s. 9.

W dniu 25 lutego 2023 r. Wagenknecht wraz z niemiecką dziennikarką i feministką Alice Schwarzer zorganizowały przed Bramą Brandenburską w Berlinie demonstrację pod hasłem „Aufstand für Frieden” (Powstanie dla pokoju). Zgromadziła ona kilkanaście tysięcy uczestników manifestujących poparcie dla zakończenia konfliktu i rokowań pokojowych. „Trzeba przerwać potworne cierpienia i śmierć na Ukrainie, należy Rosji złożyć ofertę do negocjacji, zamiast wysyłać amunicję na front tej niekończącej się wojny na wyniszczenie”¹³². Amerykański rząd z Joe Bidenem na czele wciąż solidaryzuje się z Ukrainą, ale nie tak powinno wyglądać wsparcie sojuszników – przemawiała Wagenknecht – „solidarność polega na ratowaniu, a nie niszczeniu życia, solidarność oznacza zaangażowanie na rzecz pokoju, nie wojny. Do tego nie potrzeba czołgów, lecz dyplomacji i gotowości do kompromisu po obu stronach (...) ten apel skierowany jest oczywiście do rosyjskiego prezydenta. Także Putin musi być gotów do rokowań i kompromisów. Ukraina nie może stać się rosyjskim protektoratem. (...) Z każdą dostawą broni, którą dokładamy do tej beczki prochu, rośnie niebezpieczeństwo wojny w całej Europie, a nawet światowej. Musimy to powstrzymać. W tym celu zebraliśmy się dziś tutaj”¹³³. Z biegiem czasu słabła wiara Niemców w szybkie zwycięstwo Ukrainy. W lutym 2023 r. – w porównaniu z poprzednim sondażem z listopada 2022 r. – na pytanie „Czy Ukraina wygra wojnę z Rosją?” twierdząco odpowiedziało 38%, przecząco zaś 46% respondentów (w listopadzie 2022 r. było to odpowiednio: 42% i 40%)¹³⁴.

Obie aktywistki zainicjowały akcję zbierania podpisów pod „Manifestem dla pokoju”. Pierwszych kilkudziesięciu sygnatariuszy to znane osobistości ze świata polityki, nauki, mediów i kultury. Do dziś pod petycją podpisało się ponad 900 tys. osób (stan: marzec 2024). Autorki dokumentu wzywały do zawarcia kompromisu w konflikcie rosyjsko-ukraińskim i do jak najszybszego podjęcia negocjacji pokojowych, a do kanclerza Scholza zwróciły się z apelem o „powstrzymanie eskalacji dostaw broni dla Ukrainy”¹³⁵. Zarzucano im przede wszystkim zatarcie granic między walczącą o przetrwanie Ukrainą a napastniczą Rosją, między ofiarą napaści a agresorem, a petycję określano mianem naiwnej, cynicznej, aroganckiej czy pozbawionej sumienia¹³⁶. Paul Schäfer, do 2013 r. zasiadający w Bundestagu z ramienia Die Linke, uznał, że manifest to „genialne

¹³² Rede von Sahra Wagenknecht beim „Aufstand für Frieden” in Berlin, „You Tube. Sahra Wagenknecht” [online], 26 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=XGOscIX3aFA>>.

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Projektion: Union legt deutlich zu, „ZDF Heute” [online], 17 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zdf.de/nachrichten/politik/politbarometer-bundesregierung-pistorius-ukraine-krieg-china-100.html?slide=1676568018405>>.

¹³⁵ A. Schwarzer, S. Wagenknecht, *Manifest für Frieden*, „Change” [online], 10 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.change.org/p/manifest-f%C3%BCr-frieden>>.

¹³⁶ Zob. K. Fillies, „Zu sagen, der Angegriffene dürfe sich nicht mehr verteidigen – das ist Zynismus pur”, „Die Welt” [online], 15 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.welt.de/vermischtes/article243776519/Maischberger-Das-ist-Zynismus-pur-sagt-Masala-ueber-Wagenknechts-Manifest.html>>; H. Prantl, *Kommentar: „Manifest für den Frieden” ist weder naiv noch unmoralisch*, „Norddeutscher Rundfunk” [online], 18 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.ndr.de/nachrichten/info/sendungen/kommentare/Kommentar-Manifest-fuer-den-Frieden-ist-weder-naiv-noch-unmoralisch,manifestfuerdenfrieden100.html>>.

posunięcie szachowe Wagenknecht. Kwestia winy jest w nim owiana mgłą tajemnicy, a wojna krytykowana jako pewien abstrakt”. Dodatkowo pojawia się w nim sugestia, że konflikt jest winą Ukrainy i Zachodu, a to „pomost przerzucony na prawą stronę” [sceny politycznej], dlatego też spotkał się z poparciem AfD¹³⁷. Według Jürgena Elsäsera, redaktora skrajnie prawicowego czasopisma „Compact”, to szansa na „zwycięski pochód potężnego frontu poprzecznego¹³⁸ z Wagenknecht na czele”¹³⁹.

Zakończenie

Analizując zaangażowanie polityczne Sahry Wagenknecht, szczególnie po 2021 r., nie trudno zauważyć, że trafia ona w główny nerw społeczny coraz bardziej niezadowolonych rodaków. Swe wypowiedzi koncentruje wokół kilku zagadnień, stanowiących swego rodzaju lejtmotyw w książkach, licznie udzielanych wywiadach i *talk shows*, których jest częstym gościem. Mowa tu m.in. o państwie i politykach, którzy nie służą już ogółowi obywateli, wypaczonej idei demokracji, kapitalizmie w służbie jedynie wąskiej grupy najbogatszych, a także o ubożającym społeczeństwie, którego większość czuje się porzucona i rozczarowana biegiem spraw. „Nikogo nie powinno więc dziwić, że swoje polityczne sympatie kierują oni ku krańcowi politycznego spektrum”, głównie prawemu, bo choć prawicowi politycy nie są w stanie powstrzymać negatywnych zjawisk i procesów, to swym zwolennikom „dają poczucie zrozumienia dla ich tęsknot, doceniają i bronią ich narodowej tożsamości”¹⁴⁰. Sondáže i analizy dowodzą, że w swych ocenach Wagenknecht się nie myli, przynajmniej jeśli chodzi o część mieszkańców Niemiec.

Kiedy popularna działaczka Lewicy zaczęła mówić o stworzeniu własnego ugrupowania, komentatorzy życia politycznego snuli rozważania co do konsekwencji tego kroku. W ich opinii partia Wagenknecht mogłaby stanowić skuteczną przeciwwagę dla rosnących, szczególnie na Wschodzie, wpływów AfD. Oznaczałoby to wzmożenie walki o wyborców, zwłaszcza niezdecydowanych, z drugiej strony jednak stworzyłoby dla AfD nową opcję. „Kiedy przyglądam się stanowisku Wagenknecht, współpra-

¹³⁷ S. Reinecke, *Altlinks oder neurechts?*, „Die Tageszeitung” [online], 24 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Wagenknecht-und-die-Rechten/!5915376/>>.

¹³⁸ Pojęcie to pochodzi z czasów Republiki Weimarskiej i było używane do opisu wymarzonego, lecz ostatecznie niezrealizowanego sojuszu NSDAP z siłami lewicowymi i związkowcami o narodowych i antydemokratycznych celach. Współcześnie uznawany za strategię Nowej Prawicy polegającą na przejściu tradycyjnie lewicowych tematów czy symboliki oraz nadaniu im nacjonalistycznych i skrajnie prawicowych treści. Choć definicja ta wywołuje pewne kontrowersje, to trafnie opisuje próbę stworzenia „narodowego ruchu” złożonego ze zróżnicowanych grup politycznych, który występuje przeciwko wartościom emancypacyjnym i liberalnej demokracji. B. Küpper, *Mittendrin. In der „Querfront”, [w:] Distanzierte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2022–2023*, Hrsg. A. Zick, B. Küpper, N. Mokros, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., Bonn 2023, s. 137.

¹³⁹ S. Reinecke, *Altlinks...* Jürgen Elsässer i Sahra Wagenknecht opublikowali wspólnie książkę: S. Wagenknecht, J. Elsässer, *Vorwärts und vergessen? Ein Streit um Marx, Lenin, Ulbricht und die verzweifelte Aktualität des Kommunismus*, KVV „Konkret”, Hamburg 1996.

¹⁴⁰ S. Wagenknecht, *Reichtum...*, s. 35–36.

ca z nią wydaje mi się najbardziej prawdopodobna”¹⁴¹ – wyjaśniał lider Alternatywy dla Niemiec w Turynii, Stefan Möller. Natomiast przewodniczący frakcji w turyngijskim landtagu, jeden z najbardziej rozpoznawalnych, a zarazem radykalnych członków AfD, Björn Höcke, podczas wiecu Pegidy w Dreźnie, zwołanego tego samego dnia co berlińska demonstracja – 25 lutego 2023 r. – zaprosił ją do wstąpienia w szeregi jego stronnictwa¹⁴². Stwierdził, że dostrzega zbieżności w poglądach, choćby dotyczących niemieckiej polityki zagranicznej. „Sahra Wagenknecht zajęła jednoznaczne stanowisko w tej sprawie, dała jasno do zrozumienia, że ta wojna [Rosji z Ukrainą] nie jest naszą wojną, że musimy uwolnić się od hegemonicznego uścisku USA, że musimy iść własną europejską drogą. Mogę się pod tym wszystkim podpisać. A ten obszar polityki jest naszym żywotnym interesem. Dlatego ważne jest, aby mówić jednym głosem”. Wśród zwolenników AfD Wagenknecht jest niemal tak samo popularna jak współprzewodnicząca partii Alice Weidel. Awanse czynione przez polityków AfD mają świadczyć o tym, iż widzą w niej poważne zagrożenie dla swej pozycji¹⁴³. Nie pozostaje to również bez znaczenia w kontekście wyborów do landtagów Saksonii i Turynii jesienią 2024 r., w których BSW uzyskał odpowiednio 11,8% i 15,8% głosów¹⁴⁴. Według najnowszych prognoz (stan: sierpień 2024 r.) w elekcji do parlamentu krajowego Brandenburgii 22 września 2024 r. mógłby liczyć na 17% poparcia¹⁴⁵.

Nie brakuje jednak głosów krytycznych wobec nowego projektu. Kolejne lewicowe stronnictwo niekorzystnie wpłynęłoby na niemiecki krajobraz partyjny, gdyż rozproszeniu uległaby lewa część sceny politycznej – o tę samą klientelę konkurowałyby trzy podobne partie. Rywalizacja toczyłaby się zwłaszcza pomiędzy Die Linke i ugrupowaniem Wagenknecht, obie z kolei musiałyby się mierzyć z wpływami AfD. „Niepokojące jest to, że w niej pokładana jest niemal cała nadzieja, iż zapobiegnie czemuś gorszemu. Wagenknecht nie udowodniła jeszcze, że jest solidnym, wiarygodnym politykiem z wolą kształtowania przyszłości. Rzadko pojawia się w Bundestagu, za to coraz częściej w talk show. Ale i tam problemy Niemiec nie zostaną rozwiązane. Nawet przez nią”¹⁴⁶.

Nie jest też jasne, czy nowo powstałej partii Wagenknecht uda się stworzyć struktury we wszystkich krajach związkowych (pierwszą sformowano w lutym 2024 r. w Saksonii) i czy znajdzie się wystarczająco liczne grono wiarygodnych osób, gotowych

¹⁴¹ T. Regniet, *Wagenknecht-Partei...*

¹⁴² M. Tabaczynski, M. Kynas, „*Kommen Sie zu uns*”. *AfD-Höcke bietet Sahra Wagenknecht Parteiwechsel an*, „Das Bild” [online], 24 V 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.bild.de/regional/dresden/dresden-aktuell/vor-demo-in-berlin-afd-hoecke-bietet-sahra-wagenknecht-parteiwechsel-an-83018374.bild.html>>.

¹⁴³ Ch. Gschoßmann, *Wagenknecht-Getreuer feiert Höcke-Interview: „Nur sie kann ihm gefährlich werden*”, „Frankfurter Rundschau” [online], 31 VII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.fr.de/politik/sahra-wagenknecht-bjoern-hoecke-afd-linke-politik-partei-friedrich-merz-zr-92432174.htm>>.

¹⁴⁴ *Wahlergebnisse*, „Die Tagesschau” [online, dostęp: 3 IX 2024]: <<https://www.tagesschau.de/wahl/>>.

¹⁴⁵ *Wahlprognosen zur Landtagswahl in Brandenburg 2024*, „Brandenburgische Zentrale für Politische Bildung”, [online, dostęp 3 IX 2024]: <<https://www.politische-bildung-brandenburg.de/themen/wahlprognosen-zur-landtagswahl-brandenburg-2024>>.

¹⁴⁶ Cyt. za: M. Schier, *Sahra Wagenknecht...*

zaangażować się w jej działalność i zadbać o to, by „nie stała się magnesem przyciągającym różne indywidua”¹⁴⁷. Jest to o tyle istotne, że – stwierdziła sama Wagenknecht – jej największą słabością w polityce jest brak dobrej sieci kontaktów¹⁴⁸. Nierzadko ugrupowaniom zasadzającym się w znacznym stopniu na niezadowolonych obywateli towarzyszy na wejściu efekt świeżości, co daje szybki wzrost notowań i popularność ich liderom, jednak miarą sukcesu w polityce jest uwiarygodnienie wizerunku, stabilna pozycja na scenie politycznej i utrzymanie elektoratu w dłuższej perspektywie. Czy stronnictwo Wagenknecht – „efekt manii wielkości osamotnionej w swych poglądach polityczki”¹⁴⁹ – nie podzieli losu inicjatywy Frauke Petry? Przewodnicząca i jedna z najbardziej rozpoznawalnych twarzy AfD powołała w 2017 r. Niebieską Partię (Die blaue Partei), która wkrótce popadła w polityczny niebyt. Natomiast jej rodzime ugrupowanie znalazło się na wznoszącej fali popularności. Z kolei zakończone sukcesem spersonalizowane, skupione wokół lidera kampanie wyborcze, np. w Austrii Sebastiana Kurza (Liste Sebastian Kurz – die neue Volkspartei) czy we Francji ruchu „En Marche!” Emmanuela Macrona mogą świadczyć o popularności takiej formuły.

Posunięcie Wagenknecht to dla Lewicy „błogosławieństwo i przekleństwo”¹⁵⁰ jednocześnie. Partia znajduje się w kryzysie egzystencjalnym nie tylko ze względu na uzyskiwane wyniki w wyborach do Bundestagu oraz landtagów, wewnętrzne spory programowe, personalne animozje, ale także rozpad frakcji parlamentarnej w wyniku odejścia Wagenknecht i jej zwolenników. Z drugiej strony powstanie nowego ugrupowania może przyczynić się do zwiększenia spójności lewicowej formacji poprzez wyostrenie jej profilu, wewnętrzną konsolidację i stworzenie realnej alternatywy dla SPD i Zielonych.

Abstract

The enfant terrible of the German Left. Sahra Wagenknecht and her alternative for Germany

The citizens' disappointment with the government's policy favours the populist Alternative for Germany. Opinion polls indicate the rise of its support when at the same time, it becomes more radical and poses a threat to the democratic country. During discussions about the need to contain this unfavourable development, the name of

¹⁴⁷ J. Kuhn, *Sahra Wagenknecht. In den Startlöchern für die One-Woman-Show*, „Deutschlandfunk” [online], 7 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.deutschlandfunk.de/sahra-wagenknecht-eigene-partei-linke-100.html>>.

¹⁴⁸ S. Wagenknecht, *Couragiert...*, s. 125.

¹⁴⁹ M. Skóra, *Madonna neokomunizmu. Sahra Wagenknecht tworzy w Niemczech własną partię*, „Polityka” [online], 29 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2232694,1,madonna-neokomunizmu-sahra-wagenknecht-tworzy-w-niemczech-wlasna-partie.read?src=mt>>.

¹⁵⁰ J. Emendörfer, *Zwischenlinks und rechts: Sahra Wagenknecht und die Angst vor dem großen Knall*, „Redaktionsnetzwerk Deutschland” [online], 28 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.rnd.de/politik/sahra-wagenknecht-von-der-kommunistischen-plattform-zum-talkshow-dauergast-5YJZHRSPRGE7CCV2TEKNZVM.html>>.

the icon of the German Left is mentioned – Sahra Wagenknecht. The article presents her political career up to the founding of her own party in January 2024, in relation to opportunities and challenges that creating such a grouping on the German political scene would bring. It also includes the analysis of the factors influencing the great popularity of the activist and her most recent initiative.

Keywords: Sahra Wagenknecht, Left Party, Alternative for Germany, BSW – For Reason and Justice, political system.

Bibliografia

- Alle aufstehen! Und dann?*, „Focus Magazin”, 18 VIII 2018.
- Amjahid M., *Wo war jetzt dieser Linksrutsch?*, „Die Tageszeitung” [online], 30 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Ergebnis-der-Bundestagswahlen/!5800694/>>.
- Antragsheft 3. 8. Parteitag, 1. Tagung der Partei Die Linke Erfurt, 24. bis 26. Juni 2022*, Die Linke, [b.r.m.w.].
- ARD-DeutschlandTREND Dezember 2022*, Infratest dimap, Berlin 2022,
- Arnold F., Freier R., Kroh M., *Geteilte politische Kultur auch 25 Jahre nach der Wiedervereinigung?*, „DIW Wochenbericht” 2015, Nr. 37.
- Aufstehen: Wagenknecht stellt ihre linke Sammlungsbewegung vor*, „You Tube. Welt” [online], 4 IX 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=RpbKHoAISAw>>.
- Balcerowiak R., *Der vergeigte Aufbruch*, „Die Tageszeitung” [online], 4 IX 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Debatte-zur-Bewegung-Aufstehen/!5619521/>>.
- Bartmuß P., Kretschmer C., Niendorf T., Obertreis S., *Was Anhänger von AfD und Linke eint*, „Die Zeit” [online], 30 VII 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-07/afd-linke-rechts-links-waehler-gemeinsamkeiten/komplettansicht>>.
- Beliebteste deutsche Politiker mit den meisten Fans bei Facebook 2023*, „Statista” [online], 30 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/171873/umfrage/politiker-mit-den-meisten-fans-bei-facebook/>>.
- Bensmann M., Daniels J. von, Dowideit A., Peters J., Keller G., *Geheimplan gegen Deutschland*, „Correctiv” [online], 10 I 2024 [dostęp: 1 III 2024]: <<https://correctiv.org/aktuelles/neue-rechte/2024/01/10/geheimplan-remigration-vertreibung-afd-rechtsextreme-november-treffen/>>.
- Berg S., *Madonna des Neokommunismus*, „Der Spiegel”, 5 VII 1998.
- Beucker P., *Mehr als ein Ausrutscher*, „Die Tageszeitung” [online], 27 VII 2016 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Kommentar-Sahra-Wagenknecht/!5327896/>>.
- Brandt P., *Wir brauchen eine linke Ökumene. Plädoyer für eine Sammlungsbewegung links der Mitte*, „IPG Journal” [online], 8 VIII 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.ipg-journal.de/rubriken/zukunft-der-sozialdemokratie/artikel/wir-brauchen-eine-linke-oekumene-2910/>>.
- Bundespressekonferenz Bündnis Sahra Wagenknecht – Für Vernunft und Gerechtigkeit*, „You Tube. Sahra Wagenknecht” [online], 23 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.youtube.com/watch?v=4iXdEnrvGvo&ab_channel=SahraWagenknecht>.
- Bundestagswahlergebnisse seit 1949 – Zweitstimmen*, „Deutscher Bundestag” [online], 1 X 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.bundestag.de/parlament/wahlen/ergebnisse_seit1949-244692>.

- Antrag L03.003.4: Änderungsantrag zu L03-01, [w:] *Antragsheft 3. 8. Parteitag, 1. Tagung der Partei Die Linke Erfurt, 24. bis 26. Juni 2022*, Die Linke, [b.r.m.w.].
- Christ J., *Landtagswahlen im Osten. Umfragewerte der Parteien: Wie die Bürger in Bund und Ländern wählen würden*, „Redaktionsnetzwerk Deutschland“ [online], 1 III 2024 [dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.rnd.de/politik/aktuelle-wahl-umfragen-wie-schnellen-die-parteien-in-deutschland-derzeit-ab-1-3-2024-462SFUR3SNBCLN3ACXRF-NANNSE.html>>.
- Distanzierte Mitte. Rechtsextreme und demokratiefährdende Einstellungen in Deutschland 2022–2023*, Hrsg. A. Zick, B. Küpper, N. Mokros, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., Bonn 2023.
- Ehni E., *Zuspruch für Ampel auf neuem Tiefstand*, „Die Tagesschau“ [online], 31 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-3396.html>>.
- Emundts C., Kohnert N., Rödle M., *Der Kanzler und die Zeitenwende*, „Die Tagesschau“ [online], 24 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/zeitenwende-scholz-101.html>>.
- Ergebnisse der Bundestagswahl 2021*, „Die Bundeswahlleiterin“ [online], 15 X 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.bundeswahlleiterin.de/info/presse/mitteilungen/bundestagswahl-2021/52_21_endgueltiges-ergebnis.html>.
- Erklärung zur Abstimmung über den Ukraine-Antrag von SPD/CDU/CSU, Bündnis 90/DIE GRÜNEN und FDP am 27.02.2022*, „Sahra Wagenknecht“ [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.sahra-wagenknecht.de/de/article/3154.erkl%C3%A4rung-zur-abstimmung-%C3%BCber-den-ukraine-antrag-von-spd-cdu-csu-b%C3%BCndnis-90-die.html>>.
- Extremismus in Deutschland. Erscheinungsformen und aktuelle Bestandsaufnahme*, Bundesministerium des Innern, Berlin 2004.
- Faas T., *Arbeitslose, Arbeitslosigkeit und die Linkspartei*, „Konrad Adenauer Stiftung“ [online, dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=a4d23e-12-21e8-6cfe-b054-da4b651b9dc1&groupId=252038>
- „Facebook. Sahra Wagenknecht“ [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.facebook.com/sahra.wagenknecht>>.
- Fillies K., *„Zu sagen, der Angegriffene dürfe sich nicht mehr verteidigen – das ist Zynismus pur“*, „Die Welt“ [online], 15 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.welt.de/vermischtes/article243776519/Maischberger-Das-ist-Zynismus-pur-sagt-Masala-ueber-Wagenknechts-Manifest.html>>.
- Fürstenau M., *Linke: Bundestagswahl wird zur Zitterpartie*, „Deutsche Welle“ [online], 5 VIII 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.dw.com/de/linke-bundestagswahl-wird-zur-zitterpartie/a-57960155>>.
- Fürstenau M., *Rechts überholt: Die Linke*, „Deutsche Welle“ [online], 7 IX 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.dw.com/de/rechts-%C3%BCberholt-die-linke/a-50331807>>.
- Gelles K., *Uwarunkowania sukcesu Alternatywy dla Niemiec w nowych krajach związkowych*, „Przegląd Zachodni“ 2023, nr 3.
- Gelles K., Kozerski M., Trajman J., *Afery polityczne w Republice Federalnej Niemiec. Przebieg, aktorzy i skutki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.
- Giddens A., *Poza lewicą i prawicą. Przyszłość polityki radykalnej*, przeł. J. Serwański, Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Glauben Sie, dass sich durch die Bewegung „Aufstehen“ der Linken Politikerin Sahra Wagenknecht linke Inhalte besser durchsetzen lassen?*, „Statista“ [online], sierpień 2018

- [dostęp: 15 VIII 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/894043/umfrage/meinung-zur-durchsetzungskraft-der-bewegung-aufstehen-von-sahra-wagenknecht/>>.
- Goeßmann D., *Sahra Wagenknecht. Von links bis heute*, Das Neue Berlin, Berlin 2019.
- Gschoßmann Ch., *Wagenknecht-Getreuer feiert Höcke-Interview: „Nur sie kann ihm gefährlich werden“*, „Frankfurter Rundschau“ [online], 31 VII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.fr.de/politik/sahra-wagenknecht-bjoern-hoecke-afd-linke-politik-partei-friedrich-merz-zr-92432174.htm>>.
- Hagen K., *Wagenknecht und das Asylrecht. Die Gast-Rechte*, „Der Spiegel“ [online], 12 I 2016 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sahra-wagenknecht-zum-asylrecht-die-gast-rechte-a-1071614.html>>.
- Hagen K., Schaible J., *Der Sahra-Faktor*, „Der Spiegel“ [online], 5 XI 2020 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sahra-wagenknecht-und-die-linke-star-im-schatten-a-0a6d42d4-aa00-4e20-a82c-a85e4fca106e>>.
- „*Ich sehe keinen Sinn, meine Kraft und Gesundheit zu verschleißen*“, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ [online], 17 X 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/machtkampf-der-linken-sahra-wagenknecht-droht-mit-rueckzug-15250049.html>>.
- Jesse E., *Formen des politischen Extremismus*, [w:] *Extremismus in Deutschland. Erscheinungsformen und aktuelle Bestandsaufnahme*, Bundesministerium des Innern, Berlin 2004.
- Kalbe U., *Zu früh für Personaldebatten*, „ND“ [online], 17 III 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.nd-aktuell.de/artikel/1114525.sahra-wagenknecht-zu-frueh-fuer-personaldebatten.html>>.
- Kann der Krieg in der Ukraine auf diplomatischem Weg beendet werden? (im September 2023)*, „Statista“ [online], wrzesień 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1410042/umfrage/umfrage-zur-diplomatischen-beendigung-des-ukraine-krieges/>>.
- Kim S., „*Aufstehen*“: *Möglichkeiten und Grenzen eines gegenhegemonialen Projekts*, „WZB Democracy Blog“ [online], 2 X 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://democracy.blog.wzb.eu/2018/10/02/aufstehen-moeglichkeiten-und-grenzen-eines-gegenhegemonialen-projekts/#more-2783>>.
- Kleine Parteien im Aufwind. Zur Veränderung der deutschen Parteienlandschaft*, Hrsg. U. Jun, H. Kreikenbom, V. Neu, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2006.
- Koester E., „*Die Geschichte vom Mobbing ist eine Lüge*“, „Der Freitag“ 2019, Nr. 13.
- Kruk A., *Postulaty Sahry Wagenknecht w dyskursie programowym niemieckiej lewicy*, „Polityka i Społeczeństwo“ 2022, nr 1.
- Kuhn J., *Sahra Wagenknecht. In den Startlöchern für die One-Woman-Show*, „Deutschlandfunk“ [online], 7 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.deutschlandfunk.de/sahra-wagenknecht-eigene-partei-linke-100.html>>.
- Küpper B., *Mittendrin. In der „Querfront“*, [w:] *Distanzierte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2022–2023*, Hrsg. A. Zick, B. Küpper, N. Mokros, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., Bonn 2023.
- Lafontaine O., *Ami, It's Time to Go. Plädoyer für die Selbstbehauptung Europas*, Westend, Frankfurt am Main 2022.
- Lattemann M., *Sahra Wagenknecht will Supermärkten an den Kragen – Edeka und Co. zerschlagen?*, „Der Westen“ [online], 27 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.derwesten.de/politik/sahra-wagenknecht-supermaerkte-edeka-wirtschaft-b-id300658275.html>>.
- Lehmann T., „*Amira betreibt Täter-Opfer-Umkehr*“, „Der Spiegel“, 11 VIII 2023.

- Leipziger Parteitag: Rede von Sahra Wagenknecht, Fraktionsvorsitzende im Bundestag, „You Tube. Die Linke” [online], 10 VI 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.youtube.com/watch?v=02Zw1gUdGpQ&ab_channel=DIELINKE>.
- Leubecher M., „Merkel verantwortet schlimmsten Rechtsruck nach 1945”, „Die Welt” [online], 22 III 2016 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article153550410/Merkel-verantwortet-schlimmsten-Rechtsruck-nach-1945.html>>.
- Linke geht auf Distanz zu Wagenknecht wegen Russland-Tweet, „Die Zeit” [online], 2 VIII 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.zeit.de/politik/2022-08/sahra-wagenknecht-linke-krieg-ukraine-russland-tweet?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.
- Linken-Mitglieder beantragen Parteiausschluss Sahra Wagenknechts, „Die Zeit” [online], 9 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-10/sahra-wagenknecht-linke-partei-ausschluss-antrag>>.
- Markus Lanz – Streit mit Sahra Wagenknecht, „You Tube. HD Mediathek 2014” [online], 16 I 2014 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.youtube.com/watch?v=562kzpr-w2k&ab_channel=HDmediathek2014>.
- Marxismus und Opportunismus – Kämpfe in der sozialistischen Bewegung gestern und heute „Weißenseer Blätter” 1992, Nr. 4.
- Mohamed Ali legt nach: „Wie mit Sahra umgegangen wird, ist wirklich krass”, „Focus” [online], 8 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.focus.de/politik/deutschland/amira-mohamed-ali-fraktionschefin-denkt-nach-linken-aus-ueber-beitritt-der-wagenknecht-partei-nach_id_201278704.html>.
- Neu V., *Kleine Parteien an der Urne*, [w:] *Kleine Parteien im Aufwind. Zur Veränderung der deutschen Parteienlandschaft*, Hrsg. U. Jun, H. Kreikenbom, V. Neu, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2006.
- Niedermayer O., *Die Wählerschaft der Linkspartei.PDS 2005: sozialstruktureller Wandel bei gleich bleibender politischer Positionierung*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen” 2006, Nr. 3.
- Nowicki M., *Piękna Sahra i imigranci*, „Newsweek” [online], 15 IX 2015 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.newsweek.pl/swiat/sahra-wagenknecht-w-natarciu-zmiany-w-polityce-niemiec/cqmkp9g>>.
- Nun ist es entschieden. Wagenknecht gründet ihre eigene Partei – und nennt vier Kernpunkte, „Focus” [online], 10 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.focus.de/politik/nach-landtagswahl-in-hessen-und-bayern-wagenknecht-gruendet-ihre-eigene-partei_id_204167655.html>.
- Orzechowski M., *Lady Voldemort*, „Polityka”, 14 I 2023.
- Palzer K., *Wagenknecht-Partei. Das Wundermittel gegen die AfD?*, „Die Tagesschau” [online], 8 I 2024 [dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/wagenknecht-partei-104.html>>.
- Prantl H., *Kommentar: „Manifest für den Frieden” ist weder naiv noch unmoralisch*, „Norddeutscher Rundfunk” [online], 18 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.ndr.de/nachrichten/info/sendungen/kommentare/Kommentar-Manifest-fuer-den-Frieden-ist-weder-naiv-noch-unmoralisch,manifestfuerdenfrieden100.html>>.
- Pressekonferenz zur Gründung des Vereins „Bündnis Sahra Wagenknecht”, „You Tube. NTV Nachrichten” [online], 23 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=mBO8s-wJOS0>>.

- Projektion: Union legt deutlich zu*, „ZDF Heute” [online], 17 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zdf.de/nachrichten/politik/politbarometer-bundesregierung-pistorius-ukraine-krieg-china-100.html?slide=1676568018405>>.
- Raus mit Markus Lanz aus meinem Rundfunkbeitrag!*, „Open Petition” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.openpetition.de/petition/online/raus-mit-markus-lanz-aus-meiner-rundfunkgebuehr#petition-main>>.
- Rede von Sahra Wagenknecht beim „Aufstand für Frieden” in Berlin*, „You Tube. Sahra Wagenknecht” [online], 26 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=XG0scIX3aFA>>.
- Regniet T., *Wagenknecht-Partei hätte in Thüringen 25 Prozent*, „Das Handelsblatt” [online], 13 VII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/parteien-wagenknecht-partei-haette-in-thueringen-25-prozent/29257258.html>>.
- Reinecke S., *Altlinks oder neurechts?*, „Die Tageszeitung” [online], 24 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://taz.de/Wagenknecht-und-die-Rechten!/5915376/>>.
- Richter T., Wetzels P., Farren D., Brettfeld K., *Der Ukrainekrieg: Kriegsängste, die Akzeptanz von Waffenlieferungen und Autokratieakzeptanz in Deutschland. Kommentar*, „Rusland-Analysen” 2023, Nr. 437.
- Ripperger A.-L., *„Eine Wagenknecht-Partei wäre vor allem für die AfD gefährlich”*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 27 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/eine-wagenknecht-partei-waere-vor-allem-fuer-die-afd-gefaehrlich-18974807.html?premium=0xae3efa700293c9bf2c40071652f39b6b41c91c094a07259c1c8c229f873c42b&GEPC=s3#void>>.
- Rößner J., *„Dann geht das nicht gut aus”*, „Die Welt” [online], 12 III 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article190174731/Sahra-Wagenknecht-zum-Rueckzug-bei-den-Linken-Dann-geht-das-nicht-gut-aus.html>>.
- Rummel A., *Wagenknecht fordert Kurskorrektur*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 28 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/sahra-wagenknecht-die-linke-diskussion-100.html>>.
- Rummel A., Salas C., *Gysi: Wagenknecht ist und bleibt wichtig für die Linke*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 23 XI 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/gysi-zu-wagenknecht-und-linke-100.html>>.
- Russlandpolitik: Zwei Drittel sehen größere Spaltung zwischen Ost- und Westdeutschen*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 3 X 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/gesellschaft/umfrage-deutsche-einheit-104.html>>.
- Sahra Wagenknecht als Rednerin bei Linkenprotest ausgeladen*, „Der Spiegel” [online], 30 VIII 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/leipzig-sahra-wagenknecht-als-rednerin-bei-linke-montagsdemo-ausgeladen-a-e84ae5ef-89e9-436f-8202-0241fe83175a>>.
- Sahra Wagenknecht: „Es gibt die politische Notwendigkeit für eine neue Partei”*. Ein Interview von J.-H. Hnida, J. Schultheis, „Web” [online], 12 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://web.de/magazine/politik/sahra-wagenknecht-politische-notwendigkeit-partei-38617660>>.
- Sahra Wagenknecht: Neue Partei könnte AfD-Wähler zurückgewinnen*, „Berliner Zeitung” [online], 21 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.berliner-zeitung.de/news/linken-politikerin-sahra-wagenknecht-findet-neue-partei-koennte-afd-waehler-zurueckgewinnen-li.361654>>.

- Schier M., *Sahra Wagenknecht könnte die Parteien durchrütteln – die Wahlen im Osten hat sie schon im Visier*, „Münchener Merkur“ [online], 11 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.merkur.de/politik/kommentar-wagenknecht-partei-linke-afd-wahlen-bayern-osten-thueringen-92511913.html>>.
- Schneider Ch., *Sahra Wagenknecht. Die Biografie*, Campus Verlag, Frankfurt–New York 2019.
- Schwarzer A., Wagenknecht S., *Manifest für Frieden*, „Change“ [online], 10 II 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.change.org/p/manifest-f%C3%BCr-frieden>>.
- Skóra M., *Madonna neokomunizmu. Sahra Wagenknecht tworzy w Niemczech własną partię*, „Polityka” [online], 29 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2232694,1,madonna-neokomunizmu-sahra-wagenknecht-tworzy-w-niemczech-wlasna-partie.read?src=mt>>.
- So tickt die Linke-Politikerin Sahra Wagenknecht*, „Münchener Merkur“ [online], 5 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.merkur.de/politik/sahra-wagenknecht-linke-politik-sed-ddr-kritik-konflikte-92301699.html>>.
- Solms-Laubach F., *Wird Sahra Wagenknecht in der Linkspartei gemobbt?*, „Bild” [online], 12 X 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.bild.de/politik/inland/sahra-wagenknecht/wird-sahra-wagenknecht-in-der-linkspartei-gemobbt-53512806.bild.html>>.
- Steffen T., Venohr S., *Partei der Überzeugungstäter*, „Die Zeit” [online], 10 VII 2017 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-06/linke-waehler-partei-yougov-durchschnitt>>.
- Stör C., *Umfrage-Beben: Wagenknecht startet durch – Neue Partei schießt in die Höhe*, „Frankfurter Rundschau” [online], 31 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.fr.de/politik/linke-wahlen-wagenknecht-partei-umfrage-buendnis-bsw-umfrage-afd-union-zr-92642576.html>>.
- Süßmann J., *Frank Richter: Wahlergebnis löst größte Befürchtungen aus*, 28 V 2019 [dostęp: 7 XII 2023]: <<https://www.evangelisch.de/inhalte/156460/28-05-2019/frank-richter-wahlergebnis-loest-groesste-befuerchtungen-aus>>.
- Tabaczynski M., Kynas M., *„Kommen Sie zu uns”. AfD-Höcke bietet Sahra Wagenknecht Parteiwechsel an*, „Das Bild” [online], 24 V 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.bild.de/regional/dresden/dresden-aktuell/vor-demo-in-berlin-afd-hoecke-bietet-sahra-wagenknecht-parteiwechsel-an-83018374.bild.html>>.
- Takac M., *Wähler von links und rechts? So könnte die Wagenknecht-Partei die politische Landschaft verändern*, „Frankfurter Rundschau” [online], 25 X 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.fr.de/politik/sahra-wagenknecht-bsw-neue-partei-politische-landschaft-afd-linke-waehler-potenzial-zr-92596590.html>>.
- Thumann M., *Moskau lässt grüßen*, „Die Zeit” [online], 18 III 2022 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2022-03/wladimir-putin-versteher-deutsche-politiker-5vor8/komplettansicht>>.
- Übersicht der Wahlumfragen des Wahlrends*, „DAWUM” [dostęp: 1 III 2024]: <<https://dawum.de/Bundestag/>>.
- Umfrage: Nur 56 Prozent der Ostdeutschen sind für Russland-Sanktionen*, „Berliner Zeitung” [online], 26 V 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.berliner-zeitung.de/news/studie-umfrage-mehrheit-der-deutschen-fuer-russland-sanktionen-wegen-ukraine-krieg-ostdeutsche-gespalten-li.352689>>.
- Unserer Verantwortung gerecht werden: DIE LINKE als plurale sozialistische Partei erhalten!*, „Die Linke” [online], 10 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.die-linke.de/>>.

- partei/parteidemokratie/parteiVorstand/parteiVorstand-2022-2024/detail-beschluesse-pv/ unserer-verantwortung-gerecht-werden-die-linke-als-plurale-sozialistische-partei-erhalten/>.
- Vehlewald H.-J., *Wagenknecht gründet ihre eigene Partei. Das plant die Frau, die die „Ampel stoppen“ und Scholz stürzen will*, „Das Bild“ [online], 10 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/beschlossen-sahra-wagenknecht-gruendet-eigene-partei-85351472.bild.html>>.
- Verfassungsschutzbericht 2022*, Bundesministerium des Innern und für Heimat, Berlin 2022.
- W Niemcezech powstaje nowy ruch pozaparlamentarny. „Powstań”*, „Deutsche Welle” [online], 3 VIII 2018 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.dw.com/pl/czy-w-niemieckiej-lewicy-szykuje-si%C4%99-roz%C5%82am-powstaje-nowy-ruch-pozaparlamentarny/a-44946443>>.
- Wagenknecht S., *Couragiert gegen den Strom. Über Goethe, die Macht und die Zukunft*, nachgefragt und aufgezeichnet F. Rötzer, Piper, München 2019.
- Wagenknecht S., *Freiheit statt Kapitalismus. Wie wir zu mehr Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit kommen*, Eichborn Verlag, Frankfurt am Main 2011.
- Wagenknecht S., *Reichtum ohne Gier. Wie wir uns vor dem Kapitalismus retten*, Campus Verlag, Frankfurt am Main–New York 2018.
- Wagenknecht S., *Die Selbstgerechten. Mein Gegenprogramm – für Gemeinsinn und Zusammenhalt*, Campus Verlag, Frankfurt–New York 2021.
- Wagenknecht S., Elsässer J., *Vorwärts und vergessen? Ein Streit um Marx, Lenin, Ulbricht und die verzweifelte Aktualität des Kommunismus*, KVV „Konkret”, Hamburg 1996.
- Wagenknecht*, reż. S. Kaudelka, Niemcy 2020.
- Wagenknecht stellt mögliches Partei-Programm vor*, „You Tube. ZDF Heute Nachrichten” [online], 19 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=vuC90bz2itY>>.
- Wagenknecht zieht sich aus Spitze bei „Aufstehen“ zurück*, „Der Spiegel” [online], 3 III 2019 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/sahra-wagenknecht-will-sich-aus-aufstehen-spitze-zurueckziehen-a-1257069.html>>.
- Wagenknecht zu Höhenflug der AfD: Menschen von Politik enttäuscht*, „Mitteldeutscher Rundfunk” [online], 16 VI 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/wagenknecht-afd-menschen-enttaeuscht-100.html>>.
- Wagenknecht: Linke perspektivisch „bedeutungslose Splitterpartei”*, „T-Online” [online], 7 VIII 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/parteien/id_100220938/streit-in-der-linkspartei-sahra-wagenknecht-kritisiert-erneut-denkurs-der-partei.html>.
- Wagner S., Wurthmann L.C., Thomeczek J.Ph., *Bridging Left and Right? How Sahra Wagenknecht Could Change the German Party Landscape*, „Politische Vierteljahresschrift” 2023, Nr. 1.
- Wahlergebnisse*, „Die Tagesschau” [online, dostęp: 3 IX 2024]: <<https://www.tagesschau.de/wahl/>>.
- Wahlergebnisse. Bundestag*, „Die Tagesschau” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahlarchiv/bundestag>>.
- Die Wahlergebnisse der Bundesländer*, „Die Tagesschau” [online], 28 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/ergebnisse-bundeslaender.shtml>>.
- Wahlergebnisse Länderparlamente*, „Die Tagesschau” [online, dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahlarchiv/laenderparlamente/>>.

- Wahlprognosen zur Landtagswahl in Brandenburg 2024*, „Brandenburgische Zentrale für Politische Bildung”, [online, dostęp 3 IX 2024]: <<https://www.politische-bildung-brandenburg.de/themen/wahlprognosen-zur-landtagswahl-brandenburg-2024>>.
- Wahlprogramm der Partei Die Linke zur Bundestagswahl 2017 beschlossen auf dem Bundestagswahlparteitag, Hannover; 9. bis 11. Juni 2017*, Die Linke, Berlin [b.r.w.]: <https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf> [dostęp: 20 XI 2023].
- Wahlumfrage zur Bundestagswahl von Forsa*, „DAWUM” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://dawum.de/Bundestag/Forsa/2024-02-27/>>.
- Wer wählte die Linkspartei – und warum?*, „Die Tagesschau” [online], 26 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/umfrage-linke.shtml>>.
- Wie zufrieden sind Sie mit der Arbeit der Bundesregierung?*, „Statista” [online], listopad 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/2953/umfrage/zufriedenheit-mit-der-arbeit-der-bundesregierung/>>.
- Wolf-Doettinchem L., *Die Stimmung zur Deutschen Einheit ist gekippt*, „Der Stern” [online], 26 IX 2023 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://www.stern.de/politik/deutsche-einheit-die-stimmung-ist-laut-umfrage-gekippt-33858156.html>>.
- Woś R., *Niemcy po wyborach landowych*, „Biuletyn Niemiecki” 2011, nr 20.
- „X. Sahra Wagenknecht” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://twitter.com/SWagenknecht>>.
- „You Tube. Sahra Wagenknecht” [online, dostęp: 1 III 2024]: <<https://www.youtube.com/@SahraWagenknechtMdB>>.
- Zandt F., *Deutsche geben grünes Licht für Ampelkoalition*, „Statista” [online], 28 IX 2021 [dostęp: 20 XI 2023]: <<https://de.statista.com/infografik/25861/bevorzugte-koalitionen-nach-der-bundestagswahl-2021/>>.
- Zettl Ch., *Die Wähler der Linkspartei. PDS von 1994 bis 2009*, Springer, Wiesbaden 2014.
- Zum Stand der Deutschen Einheit. Bericht der Bundesregierung 2023*, Der Beauftragte der Bundesregierung für Ostdeutschland, Berlin 2023.